

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

**ФАКУЛЬТЕТ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА ПСИХОЛОГІЇ ОСВІТНЬОЇ ДІЯЛЬНОСТІ**

Кваліфікаційна робота

магістра

**на тему Студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських
якостей студентів**

Виконала: студентка 2 курсу, групи 8.0110-з
спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки
освітньої програми Педагогіка вищої школи
Н. Ю. Кашина

Керівник професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., професор Гура О. І.

Рецензент професор кафедри педагогіки та
психології освітньої діяльності,
д.пед.н., доцент Пономаренко О. В.

Запоріжжя

2021

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет соціальної педагогіки та психології

Кафедра педагогіки та психології освітньої діяльності

Рівень вищої освіти магістр

Спеціальність 011 Освітні, педагогічні науки

Освітня програма Педагогіка вищої школи

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри _____

д.пед.н., проф. О.І. Іваницький

« ____ » _____ 2021 р.

З А В Д А Н Н Я

НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Кашиній Наїні Юріївні

1. Тема роботи Студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів

керівник роботи Гура Олександр Іванович, д.пед.н., професор
затверджені наказом ЗНУ від «30» липня 2021 року № 1137-с

2. Строк подання студентом роботи _____

3. Вихідні дані до роботи аналіз методичної літератури

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки (перелік питань, які потрібно розробити) розкрити сутність понять «розвиток лідерських якостей» особистості і «студентське самоврядування» стосовно студентів; провести теоретичний аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем лідерства та студентського самоврядування учнівської молоді для виявлення взаємозв'язку між розвитком лідерських якостей студентів та їх активністю в діяльності студентського самоврядування; дослідити ефективність апробації розробленої та запропонованої програми з використанням комплексу запропонованих діагностичних методик.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)
2 рисунка, 12 таблиць

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Вступ	Гура О.І., професор		
Розділ 1	Гура О.І., професор		
Розділ 2	Гура О.І., професор		
Висновки	Гура О.І., професор		

7. Дата видачі завдання _____

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Збір та систематизація матеріалу	березень 2021 р.	Виконано
2	Аналіз наукових джерел	квітень 2021 р.	Виконано
3	Написання вступу	травень 2021 р.	Виконано
4	Написання першого розділу	серпень 2021 р.	Виконано
5	Написання другого розділу	вересень-жовтень 2021 р.	Виконано
6	Написання висновків	жовтень 2021 р.	Виконано
7	Оформлення списку джерел	листопад 2021 р.	Виконано
8	Проходження передзахисту	листопад 2021 р.	Виконано
9	Проходження нормоконтролю	листопад 2021 р.	Виконано
10	Захист	грудень 2021 р.	

Студент _____ Н. Ю. Кашина

Керівник роботи _____ О. І. Гура

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ І. В. Козич

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота: 74 сторінки, 12 таблиць, 2 рисунка, 65 джерел.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність впливу студентського самоврядування на розвиток лідерських якостей студентської молоді.

Об'єкт дослідження: студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів.

Предмет дослідження: лідерські якості студентської молоді.

Методи дослідження: теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, осмислення й узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів з проблеми дослідження; емпіричні: бесіда, опитування, спостереження, анкетування.

Практичне значення отриманих результатів магістерського дослідження полягає у розкритті інноваційного потенціалу студентського самоврядування як фактору розвитку лідерських якостей, визначені рівні розвитку лідерських якостей студентів у діяльності студентського самоврядування, визначенні та обґрунтуванні психолого-педагогічних умов, що дозволяють розглядати студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів, розробці та реалізації програми розвитку лідерських якостей студентів «Школа лідерів».

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалювання змісту навчання й методики викладання у закладах вищої освіти.

Ключові слова: СТУДЕНТСЬКЕ САМОВРЯДУВАННЯ, ЛІДЕР, ЛІДЕРСТВО, ЛІДЕРСЬКІ ЯКОСТІ, ГРОМАДСЬКА РОБОТА, СОЦІАЛЬНА АКТИВНІСТЬ.

SUMMARY

Kashyna N. Y. Student Self-Government as Development Factor of Students Leadership Qualities.

The work is presented on 74 pages of printed text, contains 12 tables, 2 figures. The list of references includes 65 sources.

The purpose of the study: to theoretically substantiate and experimentally test the effectiveness of the influence of student government on the development of leadership qualities of student youth.

Object of research: student self-government as a factor in the development of leadership qualities of students.

Subject of research: leadership qualities of student youth.

The essence of the concepts of "development of leadership qualities" of the individual and "student self-government" in relation to students is revealed in the work; conducted a theoretical analysis of research by domestic and foreign scientists on the problems of leadership and student self-government of student youth to identify the relationship between the development of leadership qualities of students and their activity in student government; the efficiency of approbation of the developed and offered program with use of a complex of the offered diagnostic techniques is investigated.

The practical significance of the results of the master's research is to reveal the innovative potential of student government as a factor in the development of leadership skills, defined levels of leadership development of students in student government, definition and justification of psychological and pedagogical conditions. development and implementation of the program of development of leadership qualities of students "School of Leaders".

Key words: student government, leader, leadership, leadership qualities, public work, social activity.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	7
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	10
1.1. Студентське самоврядування як школа лідерства.....	10
1.2. Сучасні теорії лідерства в зарубіжній і вітчизняній науці.....	15
1.3. Концептуальні засади розвитку лідерських якостей молоді в діяльності студентського самоврядування.....	30
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ.....	37
2.1. Експериментальна перевірка ефективності студентського самоврядування, як засобу розвитку лідерських якостей студентів.....	37
2.2. Аналіз результатів дослідження.....	49
ВИСНОВКИ.....	66
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	69

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суспільства пріоритетним напрямком є розбудова національної системи освіти у контексті її демократизації та гуманізації, формування професійно компетентної, конкурентоспроможної, що володіє лідерським потенціалом, здатної до співпраці і міжкультурної взаємодії, готової самостійно приймати рішення в ситуації вибору, всебічно розвиненої, креативної особистості, носія національних, загальнолюдських цінностей.

Сьогодні в Україні відбувається глибинне реформування системи освіти. Кардинальних змін зазнає і вища освіта. Ставши на шлях поступу до європейських цінностей, приєднавшись до Болонського процесу, Україна розпочала демократизацію вищої школи, задекларувавши сприяння та підтримку студентського самоврядування, яке може ефективно впливати на підготовку фахівця – лідера будь-якої галузі.

Ефективною формою підготовки лідерів визнається система виховання на засадах студентського самоврядування.

Одним із принципів Болонського процесу є активна участь студентів як конструктивних партнерів в управлінні та визначенні змісту й якості освіти. Зокрема в документах Болонського процесу зазначено, що студенти повинні брати участь і впливати на організацію та зміст освіти в університетах та інших навчальних закладах, а студентство – повноправний партнер в управлінні вищою освітою. Це і є ніщо інше, як опис засад та головної задачі студентського самоврядування.

Студентське самоврядування покликане відіграти активну роль у підготовці сьогоденних студентів до реального самоврядування, формування в них готовності виконувати свій громадянський обов'язок. Важливо, що у студентів формується досвід, який із умов навчального закладу буде перенесений у доросле, в тому числі й професійне життя.

У змінах до Закону України «Про вищу освіту» значну увагу приділено організації та регламентації діяльності у вищих навчальних закладах органів громадського та студентського самоврядування. Документом передбачено розширення повноважень органів студентського самоврядування та окреслено джерела фінансування для власної діяльності

Теоретичні основи учнівського самоврядування викладено ще у працях Н. Крупської, С. Шацького, А. Макаренка, В. Сухомлинського. На сьогодні, дослідження діяльності органів студентського самоврядування мають відображення у науковій літературі у працях І. Коляки «Студентський рух в Україні наприкінці 80-х на початку 90-х рр.», О. Єригіна «Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні», В. Іздебської «Студентське самоврядування як чинник формування самосвідомості молоді», О. Корольчука, М. Поночовного «Форми розвитку та функціонування студентського самоврядування у вищих навчальних закладах», В. Куліка, Т. Голобуцької, О. Голобуцького «Молода Україна: сучасний організований молодіжний рух та неформальна ініціатива», О. Невмержицької «Студентське самоуправління у контексті демократизації вищої освіти України» та інших.

Водночас, проблема формування лідерських якостей у процесі реалізації такої організаційної форми виховання як студентське самоврядування не була предметом спеціального дослідження.

Виходячи з вищевикладеного, метою роботи було виявити і обґрунтувати комплекс педагогічних умов ефективного розвитку лідерських якостей студентів ЗВО в процесі їх діяльності в органах студентського самоврядування.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ефективність впливу студентського самоврядування на розвиток лідерських якостей студентської молоді.

Об'єкт дослідження: студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів.

Предмет дослідження: лідерські якості студентської молоді.

Мета, об'єкт і предмет дослідження визначили постановку наступних **завдань:**

1. Розкрити сутність понять «розвиток лідерських якостей» особистості і «студентське самоврядування» стосовно студентів.

2. Провести теоретичний аналіз досліджень вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем лідерства та студентського самоврядування учнівської молоді для виявлення взаємозв'язку між розвитком лідерських якостей студентів та їх активністю в діяльності студентського самоврядування.

3. Дослідити ефективність апробації розробленої та запропонованої програми з використанням комплексу запропонованих діагностичних методик.

Для досягнення мети й реалізації завдань було використано такі **методи дослідження:**

- теоретичні: аналіз, синтез, систематизація, осмислення й узагальнення філософської, психолого-педагогічної, методичної літератури, нормативних документів з проблеми дослідження;

- емпіричні: бесіда, опитування, спостереження, анкетування.

Практичне значення отриманих результатів магістерського дослідження полягає у розкритті інноваційного потенціалу студентського самоврядування як фактору розвитку лідерських якостей, визначені рівні розвитку лідерських якостей студентів у діяльності студентського самоврядування, визначенні та обґрунтуванні психолого-педагогічних умов, що дозволяють розглядати студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів, розробці та реалізації програми розвитку лідерських якостей студентів «Школа лідерів».

Результати дослідження можуть бути використані для вдосконалювання змісту навчання й методики викладання у закладах вищої освіти.

Кваліфікаційна робота пройшла апробацію на науково-методичному семінарі кафедри педагогіки та психології освітньої діяльності (протокол № 4 засідання кафедри ППОД від 24.11.2021 р.).

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ І ПРАКТИКА РОЗВИТКУ ЛІДЕРСТВА МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

1.1. Студентське самоврядування як школа лідерства

Входження України в період продуктивного розвитку всіх сфер соціального життя, відновлення державності, актуалізації багатого культурно-історичного досвіду і відродження традицій національного виховання детермінувало акцентування особливої уваги на проблемах реалізації соціальної та громадянської активності молоді. Як наслідок, основною метою реформування освітніх систем у всіх розвинених країнах стало підвищення інтелектуального потенціалу нації, створення умов для формування і розвитку самостійної, ініціативної особистості. Тому на сьогодні особливого значення у системі освіти набувають завдання розвитку особистісних якостей суб'єктів навчального процесу. Широкі можливості для реалізації професійного та творчого потенціалу, особистісної самоактуалізації, підвищення соціальної активності особистості та формування почуття громадянської значущості надає студентське самоврядування.

«Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає означення самоврядуванню як «формі управління, за якого суспільство чи певна організація має право самостійно вирішувати питання внутрішнього керівництва» [11].

Самоврядування є складовою частиною виховного процесу, що проявляється в спеціально організованій діяльності студентів із забезпечення активної, побудованої на засадах виборності, самодіяльності, добровільності їх участі в організації управління своєю власною діяльністю [41].

Студентське самоврядування є формою організації діяльності осіб, які навчаються у вищому навчальному закладі, що сприяє соціальному

становленню й реалізації творчих здібностей особистості, формуванню її соціально цінних якостей, інтересу до соціального буття і результатів своєї життєдіяльності. За свідченням М. Гриньової, студентське самоврядування є потужним стимулом підвищення соціальної активності студентів і вузівських колективів [14]. Крім того, студентське самоврядування є самостійною громадською діяльністю студентів на шляху реалізації управлінських функцій вищого навчального закладу, які визначені безпосередньо адміністрацією вишу, є особливою формою ініціативної, самостійної, суспільно корисної діяльності студентів з вирішення різноманітних питань студентської молоді.

Студентське самоврядування виникло паралельно з утворенням вищої школи, а саме у часи заснування університетів середньовічної Європи. Протягом розвитку освітньої системи термін «університет» мав інше значення та стосувався тільки студентського колективу і не мав відношення до викладачів.

У країнах Західної Європи вже в першій половині XIX ст. громадська діяльність студентів стала однією зі складових частин суспільно-політичного життя.

Студентське самоврядування в Російській імперії бере початок з другої половини XIX – поч. XX ст. Учні не тільки вирішували питання, пов'язані з навчанням, але мали безпосередній зв'язок із задоволенням суспільних інтересів. Для цього були створені різноманітні студентські об'єднання, які на початку XX ст. стали значною ланкою громадсько-політичного руху.

Проблеми розвитку студентських громадських об'єднань в Україні XIX ст. розглядали М. Драгоманов, Ю. Яновський, Р. Кирчів, Н. Маркевич, Д. Антонович, К. Волинський, В. Леонтович, М. Попович, В. Шевчук, О. Прицак, В. Смолій, П. Сохань, А. Фінько та ін. [21; 56].

З приходом радянської влади створилась така впливова молодіжна організація як комсомол. Основним завданням комсомолу було збереження інтернаціоналістичних, революційних, бойових і трудових традицій КПСР. Студенти брали участь у міжнародному русі прогресивного студентства.

З розпадом СРСР комсомол втратив свою ідеологічну цінність і студенти були вимушені знайти нову форму об'єднання для самореалізації та повноцінної участі в житті університетів. За часи незалежності України студентське самоврядування набуває нової форми. Яскравим втіленням цього стає Всеукраїнська студентська рада найвизначніша частина студентського самоврядування, яка переходить на новий якісний рівень самоврядування, підвищує рівень уваги до законодавчих ініціатив у сфері освіти, науки та молодіжної політики. Її метою є сприяння розвитку студентського самоврядування, налагодження співпраці органів державної влади й місцевого самоврядування та об'єднання студентів [12].

Особливості розвитку студентського руху досліджувалося Н. Левицькою «Студентство України в кінці XIX – на початку XX ст.», в якій автор на основі новітніх наукових досягнень у галузі соціального пізнання з'ясовує роль і місце студентського руху в громадсько-політичному житті українського суспільства зазначеного періоду.

Роботи Г. Струкової, Л. Бортника містять інформацію про студентство Харківського університету як окремої соціальної групи.

Студентський рух, як складова частина молодіжного розглядалася вітчизняними науковцями О. Корнієвським та В. Якушиком «Молодіжний рух та політичні об'єднання в сучасній Україні», О. Єригіним «Особливості формування і діяльності студентських громадсько-політичних об'єднань в умовах становлення багатопартійності в Україні», І. Коляком «Студентський рух в Україні (кінець 80-х – початку 90-х рр.)», В. Бебиком, М. Головатим, М. Ребкало «Політична культура сучасної молоді», Є. Бородіним «Історія формування державної молодіжної політики в Україні (1991-2004 рр.)»

На сьогодні студентське самоврядування у вищих навчальних закладах виступає демократичним інститутом, формою виховання студіюючої молоді, що передбачає активну участь студентів у підготовці, прийнятті та реалізації управлінських рішень щодо життєдіяльності вищого навчального закладу та його окремих підрозділів, захист прав та інтересів студентів, засвоєння ними

соціальних і професійних компетенцій, включення студентів до різних видів соціально-значимої діяльності.

Діяльність органів студентського самоврядування, насамперед, спрямована на: формування навичок майбутнього організатора керівника; створення умов для соціалізації особистості молодої людини, максимальне сприяння її професійному, громадському, та особистісному розвитку; формування вірних (з позиції загальнолюдських цінностей) орієнтирів розвитку особистості та за необхідності її корекції.

Участь в органах студентського самоврядування сприяє:

- формуванню відповідальної громадської позиції;
- стимулюванню активності молодого громадянина у суспільному житті;
- реалізації особистісних якостей, здібностей та талантів особистості;
- формуванню організаторських вмінь;
- вихованню відповідального ставлення до виконання своїх обов'язків та завдань [66],

Отже, для формування лідерських якостей студентів значні можливості має студентське самоврядування. Пріоритетність завдань студентського самоврядування обумовлено такими чинниками:

- активне утвердження демократичних засад в усіх секторах життєдіяльності українського суспільства;
- інтеграція України до Європейського співтовариства та перехід до ринкової економіки потребують перебудови всіх складових освітньої галузі, вимагають ставлення до студентства як до партнера;
- студентське самоврядування є важливим фактором розвитку і модернізації суспільства, виявлення потенційних лідерів, вироблення у них навичок управлінської та організаторської роботи з колективом, формування майбутньої еліти нації.

Зазначимо, що участь у роботі органів студентського самоврядування надає для студентів унікальні можливості набуття соціально-корисного досвіду управлінської діяльності. Одним із принципів Болонського процесу

проголошено активна участь студентів як конструктивних партнерів в управлінні та визначенні змісту і якості освіти [8].

Характеризуючи ситуацію з впливом органів студентського самоврядування на прийняття управлінських рішень у освітньому просторі України, слід відмітити, що ще у 2005 р. Верховна Рада ухвалила зміни та доповнення до деяких статей Закону України «Про вищу освіту». Зокрема, зміни торкнулися статті «Студентське самоврядування» [18]. Відповідно до неї створення у вищих навчальних закладах органів студентського самоврядування (ОСС) стало покладатися на самих студентів. Передбачалися такі нововведення, що значно розширяли повноваження ОСС: 10-відсоткове представництво студентства у вчених та педагогічних радах, можливість участі студентів у виборах ректорів і керівників факультетів та завідувачів кафедр.

Згідно змін до Закону адміністрація вищих навчальних закладів має узгоджувати з лідерами самоврядування рішення про: відрахування студента з навчального закладу на підставах, не пов'язаних з академічною заборгованістю; поселення студента в гуртожиток та виселення з нього, крім випадків, пов'язаних з невиконанням умов договору про надання гуртожитку(у разі його укладення); правила поведінки студентів та правила проживання в гуртожитках; участь у програмах міжнародного обміну студентами тощо [18].

Через систему органів самоврядування, студенти взаємодіють з широким колом особистостей різних за політичними поглядами та уподобаннями, знайомляться з особливостями та закономірностями функціонування і розвитку соціальних інститутів, що, в свою чергу, сприяє процесу їх соціалізації, підвищенню рівня політичної та загальнолюдської культури; беручи участь у діяльності органів студентського самоврядування з підготовки і проведення культурно-масових заходів національно-патріотичного змісту студентська молодь засвоює надбання української культури, глибше вивчає історію, мову, звичаї, традиції свого народу; студентське самоврядування - це винятково ефективна і ненав'язлива форма самовиховання майбутніх фахівців.[33, 50]

Так, у співпраці із органами студентського самоврядування проводилися

широкомасштабні акції (з 1999 по 2003 рр. у проведенні проекту «Студентська республіка» щороку брало участь близько 10 - 12 тис. студентів; у 2004 р. акція «Студентська солідарність» охопила понад 77 тис. студентів) [16].

У вищих навчальних закладах діяли осередки суто студентських організацій: Української студентської спілки (створена у грудні 1989 р.), Союзу українського студентства (березень 1991 р.), Асоціації студентів – медиків, Всеукраїнської асоціації студентів і молодих спеціалістів, що займаються економікою і управлінням, Української студентської ліги (створена 28 січня 1994 р.), Української асоціації студентів-правників, Львівського Студентського Братства (травень 1989 р.) та інших [16].

Через участь у діяльності цих організацій студенти мали можливість ініціювати та проводити різноманітні заходи як виховного, так і культурного, розважального, просвітницького плану. Діяльність у вищих навчальних закладах осередків молодіжних та суто студентських громадських організацій була однією із форм участі студентів у виховному процесі та створювала умови для формування у них організаційних навичок, лідерських якостей.

1.2. Сучасні теорії лідерства в зарубіжній і вітчизняній науці

Пояснення природи лідерства реалізувалися в руслі соціально-психологічних досліджень, зокрема психологічних шкіл: психоаналітичної (А. Адлер, З. Фрейд, К. Юнг), що зосередив увагу на несвідомому прагненні до першості, реалізації «комплексу Наполеона»; ельської (Г. Лассуел, Б. Скіннер, У. Уайт) і близької за проблематикою франк-фуртської (Т. Адорно, Г. Маркузе, Е. Фромм), що аналізує фактори взаємодії лідерів й їхніх послідовників, механізми формування лідерського впливу; у соціальній психології мас (Г. Лебон, Г. Тард), де лідер з'являється як гіпнотизер, ватажок юрби, що уміло використовує механізми масового зараження, переконання й вселяння [35].

З давніх пір феномен лідерства цікавив багатьох відомих вчених,

мислителів і дослідників. У кожного з них були власні уявлення про лідерство. Мислителями того часу розроблялися теорії, аналізувався вплив лідерства на життя суспільства, однак, до єдиного думку вони не прийшли, що й посприяло формуванню трьох основних, найбільш визнаних теорій лідерства. В даний час лідерство є найважливішим компонентом ефективного керівництва будь-якої організації, і тому вимагає поглибленого вивчення та ретельного опрацювання.

Термін «лідер» виник у XVIII у Англії. Дієслово lead в перекладі з англійської означає «вести», «керувати», «очолювати». Від нього й утворилось слово leader, маюче значення «ведучий», «керівник». У II пол. XIX термін «лідер» увійшов до вітчизняного вжитку [45].

Перше визначення поняття «лідерство» було введено ще італійським письменником і політичним діячем Ніколо Макіавеллі. У його трактуванні політичний лідер – це государ, об'єднують і представляє всі суспільство і використовує будь-які засоби для підтримки громадського порядку та збереження свого панування. Але до Макіавеллі ще в античну епоху вивченням природи лідерства займалися такі громадські діячі, як Плутарх, Гомер, Платон, в свою чергу, стверджували, що лідери – це справжні творці історії: «Досить з'явитися одному такій особі, має у своєму підпорядкуванні держава, і людина цей здійснить все те, чому тепер не вірять».

Широке поширення поняття «лідерство» отримало лише в 14 столітті в епоху Відродження, завдяки політичним працям вищезгаданого Ніколо Макіавеллі, який у свою чергу визначив природу, функції та інструменти лідерства. Варто відзначити, що філософ визначив зміст лідерства, спираючись на власні спостереження за правителем і його взаємовідносинами з поданими. В основі лідерства, по Макіавеллі, лежить прагнення до влади, володіння якої передбачає отримання багатства і привілеїв. В своїй самій відомій роботі «Государ» Н. Макіавеллі славить сильну особу володаря, непохитно затверджуючого високу державну мету і інтереси [23, 51].

В цілому теорія лідерства Н. Макіавеллі містить чотири основні положення:

- влада лідера корениться в підтримці його прихильників;
- підлеглі повинні знати, що вони можуть чекати від свого лідера,
- розуміти, що він чекає від них;
- лідер повинен володіти волею до виживання;
- правитель - завжди зразок мудрості і справедливості для своїх прихильників.

На подальший розвиток уявлень про лідерство помітний вплив зробила концепція Ф. Ніцше. Він намагався обґрунтувати, що тільки великі особи, надлюдина, як вищі представники людства, творять історію. Надлюдина необмежена нормами існуючої моралі, стоїть по той бік добра і зла. На його думку, за застарілу мораль чіпляються слабкі. Мораль, за Ф. Ніцше, – «знаряддя слабих». Надлюдина може бути жорстокою до звичайних людей, це сильна вольова особа. Його відрізняють високі життєві сили і воля до перемоги.

Серйозний вплив на розвиток різних концепцій лідерства зробили відомі роботи Г. Тарда, Г. Лебона. Всі найбільші досягнення людства, на їхню думку, – результат діяльності великих особистостей; послідовники ж, що становлять переважну більшість, тільки наслідують видатних людей. У цьому наслідуванні Г. Тард вбачає основний закон соціального розвитку. Послідовників він позначає терміном «юрба» і вказує на їхню відсталість, невміння міркувати, рабську покірність сильному. Лідер же, на думку Г. Тарда, в ім'я прогресу повинен боротися з відсталістю юрби. Захоплювати її нововведеннями, уміти «бити» юрбу «по нервах» і цим домагатися успіху і підпорядкування. Г. Лебон трактує умови взаємодії юрби і лідера трохи інакше. Він стверджує, що юрба (послідовники) відіграє головну роль у суспільному житті і домінує над лідером, задає йому мету, завдання і програму поведінки. Юрба може скинути лідера і піти за тим, хто пообіцяє їй нову ілюзію. Тому лідер повинен слідувати за юрбою, використовувати свою владу – неусвідомлено або свідомо, з урахуванням законів психології [23].

Слідом за роботами Г. Тарда і Г. Лебона поступово починають складатися перші теорії лідерства, з'являється сам термін «лідер», що позначав людину, що

володіє владою і управляє іншими. Цю теорію можливо позначити як теорію орієнтації на «великі особистості». Її не можна назвати теорією лідерства в прямому розумінні цього слова; скоріше це перша спроба побудувати якусь емпірико-теоретичну платформу на підступах до розробки проблеми лідерства. У 20-40-і рр. XIX ст. зародилася теорія загальних рис лідерства. Теорія рис (та її різновиди) виникли під впливом досліджень англійського психолога і антрополога Ф. Гальтона, який ще на зорі століття намагався пояснити лідерство на основі спадковості. У рамках цього напрямку були розпочаті дослідження царських династій різних націй, аналіз шлюбів між правителями і т.д. Основною ідеєю такого підходу було переконання в тому, що коли лідер має якості, які передаються спадково і відрізняють його від послідовників, то ці якості можна виділити, проте скласти перелік таких рис тоді не вдалося.

Тільки в 1940 р. американський психолог К. Берд склав список із 79 рис, що згадуються різними дослідниками як «лідерські», але вивченню жодної з них не приділялося достатньої уваги в дослідженнях. Таке розмаїття поглядів американський психолог Г. Дженнінгс пояснював суб'єктивізмом цих теорій, вони, на його думку, більшою мірою відображали риси самих дослідників, ніж риси лідера [60].

Над розвитком теорії рис лідерства працювали відомі соціологи Е. Богардус, Сміт, Крюгер. Вони вивчали лідерство в різних соціальних групах на рівні мікросередовища: батьки, знайомі, найближчі родичі. Е. Богардус виділив десятки якостей, якими володіє лідер: почуття гумору, такт, уміння передбачати, розум, здатність привертати до себе увагу, енергія, сильний характер тощо. Він вважав, що пошук рис, необхідних лідеру, є головним завданням, і прагнув знайти певні універсальні риси, що характеризують керівників політичних партій і лідерів злочинного світу.

Істотний недолік теорії рис лідерства – положення про те, що здатність бути лідером є природженою рисою. Лідер наділений певними рисами від народження (інакше кажучи, вони перейшли до нього генетично). Здатність керувати властива обмеженому колу людей, що визначають суспільно-

історичний процес. Таким чином, виявилось, що лідер і лідерство є продукт не конкретних соціальних умов, ситуацій, відносин, а уроджений комплекс біопсихічних властивостей, що забезпечують наділеній цими властивостями людині владу.

Теорія рис лідерства не відзначала тієї важливої обставини, що лідерство, виконання його функцій саме по собі формує або принаймні сприяє формуванню необхідних якостей у суб'єкта лідерських процесів і, якщо довгий час людина виконує цю роль, відбувається присвоєння нормативних вимог ролі, що приводить до закріплення рис особистості, що сприяють ефективному виконанню цієї ролі.

Криза теорії «рис лідерства» приводить до того, що дослідники переносять свою увагу на інші фактори, що впливають на лідерські процеси в групі і детермінують їх. На зміну теорії рис прийшли ситуативні теорії лідерства, згідно з якими поява лідера є результатом місця, часу й обставин. Тобто в різних конкретних ситуаціях групового життя виділяються окремі члени групи, які перевищують інших принаймні в якійсь одній якості, але оскільки саме така якість і є необхідною у певній ситуації, то людина, яка володіє нею, стає лідером. Ситуативна теорія лідерства підкреслює відносність рис, властивих лідеру, і припускає, що якісно різні обставини можуть вимагати якісно різних лідерів.

Одним з основоположників нової теорії лідерства є Р. Стогділл, що опублікував у 1948 р. роботу «Особистісний фактор, зв'язаний з лідерством». Автор висуває гіпотезу, з якої випливає, що лідером стає людина не в силу своїх рис, а в силу ситуації. Лідерство дедалі частіше починає розглядатися як функція групи. Ця точка зору стає домінуючою у проведених дослідженнях.

Теорія ситуативного лідерства набула широке поширення в соціальній психології. Представниками цієї теорії були В. Дженкінс і Ф. Селзнік. Вони зазначали, що в теорії ситуативного лідерства існують серйозні розбіжності з питань варіативності рис і характеристик лідерів, ситуацій і їх змінюваності, тобто теорія не може пояснити, чому при такій динаміці змінних природа

лідерства не змінюється.

Для того щоб зняти можливі заперечення, ніби теорія розглядає особистість лідера як маріонетку, американський учений Е. Хартлі запропонував модифікацію цієї теорії. Він припустив, що, по-перше, коли людина стає лідером в одній ситуації, не виключено, що вона стане ним і в іншій; по-друге, в результаті стереотипного сприйняття лідери в одній ситуації розглядаються групою як «лідери взагалі»; по-третє, ставши лідером у певній ситуації, людина здобуває авторитет, що сприяє її обранню лідером і наступного разу; по-четверте, лідером частіше обирають людину, яка має мотивацію для досягнення цієї позиції.

Проте таке розмите формулювання не зняло однобічності з цієї теорії, і, як часто буває в науці, два крайніх варіанти породили третій, більш-менш компромісний, а саме: особистісно-ситуативну теорію. У 1952 р. Г. Герт і Р. Міллс виділили чотири фактори, які, на їх думку, необхідно було враховувати при розгляді феномену лідерства:

- 1) риси та мотиви лідера як людини;
- 2) образи лідера та мотиви, що існують у свідомості його послідовників і спонукають їх йти слідом за ним;
- 3) характеристики ролі лідера;
- 4) інституціональний контекст, тобто ті офіційні та правові параметри, у яких працює лідер і до яких він та його послідовники залучені.

Р. Стогдилл і Шатлі запропонували вивчати лідерство з погляду статусу, взаємодії, сприйняття та поведінки індивідів відносно інших членів групи. Таким чином, лідерство стало розглядатися як стосунки між людьми, а не як характеристика окремого індивіда.

Проте існують й інші школи, що зробили значний внесок у вивчення цієї проблеми. Наприклад, теорія очікування-взаємодії, або гуманістична теорія лідерства, згідно з якою лідер має так перетворити групу чи організацію в цілому, щоб індивіду була гарантована свобода здійснення його власних цілей, задоволення потреб, і разом з тим так, щоб він здійснював внесок у досягнення

спільних цілей організації. Ці ідеї були розвинуті в роботах Р. Блейка, Дж. Макгрегора.

Приблизно одночасно з теорією ситуативного лідерства виникає і формується інший напрям у розробці проблеми лідерства – теорії «лідерство як функція групи». Нова теорія стверджує, що група сама вибирає лідера, який здатний задовольнити її інтереси, потреби; лідер виступає в ролі певного інструменту при досягненні групою визначеної мети. Засновником теорії «лідерство як функція групи» є Г. Хоманс, що розглядає лідера як людину, що фокусує на собі основні цінності групи. Всі види взаємодії між членами групи проходять у концентрованому вигляді через лідера, що направляє ведених на досягнення цілей і здійснює контроль над ними. М. Грегор у роботі «Лідерство і мотивація» вказує, що лідер для членів групи представляється як людина, здатна здійснити досягнення групою мети і задовольнити її потреби. Теорія «лідерство як функція групи» пропонує розглядати інтереси, потреби групи якнайважливіші елементи ситуацій, що в сукупності представлені як психічні стани групи, що відображають очікування її членів.

У дослідженнях ряду вчених, проведених ще в першій половині й середині ХХ століття, було виявлено, що висування в позицію лідера обумовлено ефективністю внеску члена групи у вирішення групового завдання (Р. Бейлз, Е. Богардус, Т. Ньюк, Л. Картер, Ф. Слейтер, Р. Стогдилл, Д. Хоманс та ін.). Крім того, у дослідженнях Р. Бейлза, Ф. Слейтера сам «внесок члена групи у вирішення групового завдання» був підданий диференційованому розгляду. Дослідники виходили з розмаїтості типів групової активності. У результаті були виділені дві великі сфери її прикладення: «сфера інструментальної активності групи» і сфера «емоційної активності групи». Відповідно до зазначених сфер були виділені дві основні лідерські ролі: «інструментальний», або «діловий лідер», й «експресивний», або «емоційний лідер». Цей підхід одержав найменування «теорії лідерських ролей».

На початку 60-х років ХХ ст. лідерство розглядається як процес, що виникає зі специфічного набору факторів середовища культурних і групових.

Серед представників синтетичної теорії лідерства варто назвати Б. Басса, Дж. Джуліана, З. Холландера. Так, Б. Басс пропонує враховувати три найважливіші змінні у дослідженні лідерства:

- 1) цілі групи,
- 2) особистість лідера,
- 3) фактори, що визначають зміни в груповій поведінці.

Зокрема, З. Холландер і Дж. Джуліан розглядають лідерство як відносини впливу між членами групи, що вирішують єдине завдання. Відносини впливу містять в собі насамперед відносини лідера і послідовників, коли лідер, віддаючи щось, одержує дещо від ведених. При цьому якщо внесок лідера у вирішення завдання значний, то зростає його вплив на інших, підвищується його статус, оцінка, визнання.

Прихильники синтетичної теорії лідерства вважають свій підхід вільним від однобічності і таким, що позбавляє від суперечностей між теорією рис лідерства, ситуаційною і функціональною теоріями.

Вищерозглянута еволюція основних напрямів у вивченні лідерства переважає в американській соціальній психології та соціології. Деякі аналогії можна простежити в дослідженнях фахівців Франції і Німеччини.

Наприкінці XIX-початку XX ст. велике поширення набувають поведінкові теорії лідерства, що концентрують увагу не стільки на властивостях характеру, скільки на манері поведінки лідера. Особливе значення надавалося зовнішній оцінці його з боку оточення, сприйняттю групою послідовників. Вимір у цьому випадку будувався на фіксації внутрішньої згуртованості структури, що отримує лідера, а також індивідуальної задоволеності членів групи діями свого керівника. Поведінковий аспект лідерства досліджувався Р. Блейком, Р. Лайкертом, Дж. Моутоном, Р. Танненбаумом, Дж. Фордом, У. Шмідтом та ін.

Ще одним варіантом поведінкової теорії можна визнати атрибутивні теорії лідерства, що набули широке поширення в другій половині XX ст. (Д. Джиоя, Х. Симз, П. Сьюдфельд, П. Тетлок, Ф. Фідлер та ін.). Основне

значення в них надається ступеню волі лідера, що перебувають у прямопропорційній залежності від очікування послідовників. Саме групі приділяється домінуюча роль у моделюванні лідерської поведінки, саме міжсуб'єктні взаємодії розглядаються як основний фактор впливу на процес ухвалення управлінського рішення.

Зворотний поворот проблеми – вплив лідера на поведінку групи й формування відповідному лідерському задуму наслідків, піднімається в рамках мотиваційної теорії лідерства, розроблювальної А. Маслоу, Р. Хаусом, де механізм лідерства досліджується в рамках бихевіористської дихотомії «стимул – реакція». Представники цієї теорії (У. Мітчел, Е. Еванс та інші) доводять, що ефективність лідерства залежить від його впливу на мотивацію послідовників, на їхню здатність до продуктивного виконання завдання і на задоволення, яке вони відчують у процесі роботи.

Одна з перших спроб типологізації лідерства належить М. Веберові, який здійснив її з урахуванням типів владарювання. На цій основі Вебер виділив три основні типи політичного лідерства.

1. Традиційне лідерство, що ґрунтується на вірі як правлячих, так і підлеглих у те, що влада є законною, оскільки спирається на авторитет освячених і непорушних традицій та звичаїв наслідування її. Цей тип лідерства становлять основу існування всякої монархічної влади.

2. Раціонально-легальне, або бюрократичне лідерство, що ґрунтується на вірі в законність раціонально встановлених правил і процедур обирання лідера і в його ділову компетентність. Цей тип лідерства відповідає республіканським формам правління Нового і Новітнього часів. Його характерними ознаками є наявність легальних процедур обрання, відповідність особистості претендента бажану наборові необхідних професійних якостей, конкурентність і періодичність змін лідера.

3. Харизматичне лідерство, що ґрунтується на ірраціональній вірі в надзвичайні, надприродні, недоступні для інших, богоявленні якості правителя, які надають йому можливість і неформальне право підкоряти собі маси

(харизма – винятковий, містичний Божий дар, властивий людині). Харизматичне лідерство характеризується режимом необмеженої влади лідера, яка ґрунтується на ідеї служіння мас інтересам суспільства і держави, уособлених персоною лідера; повними особистими відданістю й довірою, зумовленими наявністю у лідера уявних якостей пророка, месії, вождя; некритичним ставленням мас як до лідера, так і до його політики. Як свідчить історія, умовою харизматичної влади є не лише фанатична відданість мас лідерові. Харизма досить часто в нинішніх умовах має формально-юридичну захищеність у вигляді процедур канонізації постаті вождя, президента, висування «батька нації та народів» єдиним кандидатом на виборах тощо.

Помітне місце серед досліджень проблеми лідерства займають також теорії обміну. Теорія обміну й трансактного аналізу (Г. Келлі, Дж. Марч, Г. Саймон, Дж. Тибо, Дж. Хоманс та ін.) представляють лідера й середовище, що його оточує, як компоненти взаємовигідного обміну: лідер робить у соціальні взаємодії внесок у вигляді самого себе, одержуючи за це певну форму винагороди – групу, організацію, соціум. У цьому випадку активна роль лідерського оточення трохи губить своє значення, стаючи рівноправним партнером трансактності. Лідера розглядають як того, хто відчуває потреби та бажання своїх послідовників і пропонує способи їхнього здійснення. Тут акцент робиться на емоційній стороні процесу.

Найбільш показовою в цьому змісті з'являється операційна концепція лідерства Дж. Бернса, що виділила два типи лідерів: лідер, що регулює, й лідер, що трансформує. Перший тип являє собою досягнення оптимальних форм згоди лідера і його оточення, що виражається в мінімально креативному впливі його на групу, другий припускає творчу зміну оточення, що виражається в розвитку кожного члена групи, що попадає в радіус лідерського впливу.

Концепція харизматичного лідерства розкриває лідера, що у силу своїх особистісних якостей здатний впливати на послідовників. Лідери цього типу відчують потребу у владі, мають сильну потребу в діяльності й переконані в моральній правоті того, у що вони вірять. Потреба у владі мотивує їх у

прагненні стати лідерами. Їхня віра у свою правоту підсилює цю потребу. Бажання в такої людини бути діяльною передає людям почуття того, що вона здатна бути лідером. Харизма є формою впливу на інших за допомогою особистісної привабливості, що викликає підтримку й визнання лідерства, що забезпечує власникові харизми владу над послідовниками. Концепція харизматичного лідерства є, по суті, продовженням концепції атрибутивного лідерства й споруджуваної на комбінації якостей і поведінки лідера.

Поворот убік раціональної основи лідерської поведінки відбувається в 80-90-і рр. ХХ ст. У руслі ціннісних моделей лідерства (С. Кучмарські, Г. Фейрхольм, К. Ходжкінсон). Тут основне значення у формуванні команди лідера надається вже не емоційно-особистісним контактам, а збігу індивідуальної (лідер) і суспільної (група) ціннісних систем. Взаємодія здійснюється не стільки на основі поведінкового домінування лідера, скільки на усвідомленні загальних цілей ініціюючого й приймаючих. Лідер – це той, хто, з одного боку, переймає сформований ціннісний устрій суспільства, з іншого – робить спроби його розумної корекції шляхом конструювання й впровадження ціннісно-нормативного ядра.

У соціальній психології колишнього СРСР розвиток проблеми лідерства мало досить складний і часом суперечливий характер. Першими роботами в цій галузі були дослідження С. Лозинського, А. Залужного, П. Загоровського та ін. У цих роботах розглядалися питання лідерства головним чином у дитячих групах і колективах, організованих і стихійних. Більш пізні роботи з лідерства належать Г. Ашину, І. Волкову, Н. Жеребової, Р. Кричевському, Б. Паригіну, Л. Уманському та ін. Актуальність вивчення лідерства як соціально-психологічного явища визначається, насамперед, тим, що останнє являє собою, як зауважує Б. Паригін – один з найбільш значимих факторів групової інтеграції, що сприяють досягненню групових цілей з найбільшим ефектом [6].

Суперечливість у підході до проблеми лідерства в колишньому СРСР була обумовлена різким розумінням його приполю, механізмів і змісту. Так, Б. Лихачов зазначав, що лідерство як явище не характерне для нашого

суспільства і його конкретних спільнот – різних соціальних груп і колективів, – і ставити питання про лідерство як про наукову проблему у вітчизняній психології неправомірно.

Сьогодні лідерство як наукова проблема не викликає сумніву. Більш того, намітився явний інтерес і увага до неї не тільки в рамках соціальної психології, але й у соціології, педагогіці, у різних прикладних дослідженнях.

Нині лідер – це не просто формальний керівник, він одночасно стратег, тренер і наставник. Лідер не повинен брати участь у кожному рішенні, прийнятому командою. Він вірить у її компетентність: у те, що його підлеглі мають відповідний рівень знань і умінь, щоб приймати оптимальні рішення.

Зарубіжний дослідник Д. Карнегі вважає головними лідерськими якостями: ефективне спілкування з іншими людьми, заохочення їх до досягнення мети, розкриття лідера в кожній людині [4].

Сучасні вітчизняні дослідники характеризують лідерство, насамперед, звертанням до людини і має безпосереднє відношення до механізму людських взаємин. Зокрема, В. Лучанська зауважує, що людина, яка володіє високими лідерськими якостями і здібностями, здатна зробити процес міжособистісної взаємодії більш цілеспрямованим, більш ефективним і, що не менш важливо, викликати в учасників відчуття осмислення того, що відбувається. До того ж ця взаємодія може бути організована практично в кожній предметній діяльності. На думку, дослідниці високі лідерські якості є особливою обдарованістю [5].

У розробленій вітчизняній теорії соціальної психології за основу вивчення проблеми лідерства був узятий діяльнісний підхід, запропонований О. Леонтєвим, відповідно до якого, головними детермінантами процесу лідерства були цілі та завдання групи, що визначали, хто стане лідером і який стиль лідерства виявиться найбільш ефективним. Обов'язкова умова лідерства – володіння владою у формальних і неформальних організаціях найрізноманітніших рівнів і масштабів: у державі, місцевому самоврядуванні, трудових організаціях, суспільних групах і рухах.

У розвитку повноправного члена суспільства важливу роль відіграє

перехід до сфери педагогічно організованого колективу, який посідає особливе місце у становленні особистості, оскільки саме в ньому найбільш цілеспрямовано і інтенсивно формуються необхідні суспільству соціальні настанови, зразки поведінки, здобуваються знання, вміння та навички суспільного життя. Згуртованість групи часто визначається її соціально-психологічним кліматом. Як зазначає М. Анікєєва, соціально-психологічний клімат є комплексною психологічною характеристикою, яка відображає стан взаємин і ступінь задоволеності членів колективу різними факторами життєдіяльності колективу [2].

Створення студентських організацій є системою впливу однолітків один на одного, тобто виховання особистості здійснюється колективним суб'єктом, де відбувається процес гармонізації досвіду особистих і колективних відносин.

У плані вивчення лідерських якостей важливими, на нашу думку, є висновки І. Беха. Вчений виділяє два основні компоненти у структурі якостей особистості: моральну спрямованість і вольову регуляцію. І. Бех підкреслює, що моральна спрямованість як структурний компонент характеризує почуття, потреби, прагнення, наміри особистості. Людина є носієм і виразником прийнятої нею моралі й суспільних цінностей, цим і позначаються ціннісні орієнтації. Моральні орієнтації регулюються суспільними нормами – правилами честі, моральним кодексом. Спрямованість набуває моральності, якщо людина не лише розуміє обов'язковість дотримання моральних норм, але й глибоко усвідомлює необхідність їх виконання для себе особисто [1].

За Б. Паригінім існують певні ступені диференціації (поділу) лідерства [4]:

1. За змістом діяльності:

- лідер-натхненник – пропонує програму діяльності;
- лідер-виконавець – забезпечує виконання запропонованої програми;
- лідери-універсали – поєднують якості першої і другої груп;
- лідер-організатор – потреби колективу сприймає як власні і активно

діє.

2. За стилем керівництва:

– авторитарний – найкращий з точки зору адміністратора; діє одноосібно, не рахуючись з думкою оточуючих і виключаючи будь-яку самостійність інших членів колективу. Основними формами є інструкція, наказ, покарання, догана і подяка. У випадку відсутності керівника робота групи сповільнюється або припиняється, адже ніхто не хоче брати на себе відповідальність за виконання завдання [6];

– демократичний – до нього схильні лідери-організатори, які керують за принципом: «Моя точка зору – одна з можливих». Такий лідер сприймається членами групи як «один із нас». При розподілі обов'язків і навантажень максимально враховуються індивідуальні особливості і можливості кожного. Заохочується ініціатива і творчий підхід. У разі відсутності такого лідера діяльність групи не сповільнюється і не припиняється;

– одночасно суміщає обидва стилі [6].

3. Також виокремлюють [5]:

– ліберальний – придатний для колективу однодумців, кожний з яких добре знає «свій маневр»;

– компромісний – вміння, поступаючись людям з різноманітними інтересами, добиватися своєї мети;

– авральний – «давай, давай, а розберемося потім». Міра, яка підходить для виняткових ситуацій, стаючи системою, дезорганізує нормальну роботу, веде до конфліктів, невдоволення в колективі, не говорячи вже про низькі результати;

– діловий – протилежний авральному, тому що передбачає роботу за розрахованими, впорядкованими й оптимальними схемами.

Але універсального, придатного на всі випадки життя стилю не має. Уміння обрати стиль найкращий для конкретного колективу і конкретної задачі, обирати вчасно, залежно від обстановки, вміти змінити тактику – у цьому і полягає головна якість лідера.

М. Виноградський зазначає, що лідерські якості людини, як виразника і

захисника інтересів інших людей, вимагають, у першу чергу, вмілого поєднання у своїй роботі власних і колективних інтересів. Необхідним є сприяння творчому зростанню інших людей, створення для цього відповідних умов [8].

Український психолог В. Татенко виділяє такі критерії оцінки лідерства:

1. Прагнення вести за собою. «Бути лідером - значить вказувати шлях іншим – найліпший, найкоротший, найбезпечніший» [4]. Лідер, на думку вченого, не тільки направляє і веде своїх послідовників, але й прагне вести їх за собою, а послідовники не просто йдуть за лідером, а й хочуть йти за ним.

2. Мотивація першості. В. Татенко вважає: для того, щоб стати лідером не достатньо прагнути бути першим. Першість, за його словами, передбачає кращі, ніж в інших, життєві результати, що є наслідком зусиль людини, які демонструють її професіоналізм, компетентність, здібності, таланти та інші видатні якості.

3. Впливовість. На думку вченого, щоб стати лідером і вести людей за собою потрібно бути впливовою людиною. По-перше, це людина, яка наділена певною владою. По-друге, впливовість цієї людини не отримана ззовні (державою чи суспільством), а здобута самостійно.

4. Зануреність і закоханість у свою справу. В. Татенко вважає, що лідер вміє витримати межу між своїм покликанням і різними захопленнями. Для лідера, як підкреслює автор, «мотив діяльності відповідає самій діяльності» [4].

5. Компетентність і креативність. Вчений вважає, що лідером стає людина, яка добре розуміється на своїй справі і використовує творчий підхід у вирішенні проблемних питань і ситуацій.

6. Психологічна надійність – здатність, за словами вченого, підтримувати необхідний рівень «Я хочу», «Я можу» і «Я повинен» в різних, особливо напружених ситуаціях життєдіяльності.

7. Адекватна самооцінка і саморегуляція. В. Татенко зазначає, що в лідерів здебільшого поєднуються високий рівень домагань, висока самооцінка з високою вимогливістю до себе і до всього, що стосується групових цінностей і

цілей. Також автор висловлює цікаву думку, що справжній лідер вільний від заздрощів і вмiє щиро радіти за успіхи інших [4].

8. Самовдосконалення. Справжній лідер хоче вчитися, набувати досвіду, вдосконалювати свої вміння і навички.

Психологи визначають формальних і неформальних лідерів. Неформальний лідер, виступаючи членом малої групи, керує нею зсередини, він частіше за формального керівника взаємодіє з групою, краще знає кожного її члена. Чим сильніший авторитет неформального лідера, тим легше йому маніпулювати думкою групи і направляти її діяльність у потрібне русло [2].

Аналіз психологічної літератури показав, що першими до проблеми лідерства звернулися зарубіжні психологи. Найпоширенішими концепціями лідерства в зарубіжній психології були персоналістична, лідерської поведінки і функціональна (ситуаційна) концепції. Ранні традиційні концепції пропонували визначати ефективне лідерство на основі або якостей лідера, або зразків його поведінки. Ситуаційність у цих випадках в увагу не приймалася. Ці концепції в остаточному підсумку потонули в нескінченній безлічі виявлених якостей і зразків поведінки, так і не створивши завершеної теорії. Підходи, засновані на ситуаційності лідерства, пропонували пояснювати ефективність лідерства через вплив зовнішніх факторів, не приймаючи при цьому в увагу лідера як особистість. Нові концепції спробували об'єднати переваги й досягнення як традиційного, так і ситуаційного підходів.

1.3. Концептуальні засади розвитку лідерських якостей молоді в діяльності студентського самоврядування

Зацікавленість до розвитку лідерських якостей в молоді, починається ще за часів Аристотеля і Платона. Кожне суспільство потребує рольових моделей поведінки і лідерів. Звичайно, що суспільство не може обійтися без людей, що володіють неабияким розумом і творчим мисленням.

Лідер – це людина, здатна впливати на дії однієї людини або групи людей з метою досягнення певної мети. Лідер поділяється на два підвиди: активний і інтелектуальний. За визначенням Еддісона, активний тип лідера впливає на групу за допомогою сили своєї особистості. Політичні лідери, лідери громадських організацій і студентських рад є прикладами активних лідерів. Інтелектуальний тип лідера, навпаки, впливає на групу за допомогою своїх знань і ідей. Молодь, що вчиться, обдарована в будь-якій з областей навчання, має потенційні можливості зайняти лідерську позицію.

Як відомо, система лідерських якостей особистості закладається з дитячого садочка, у процесі соціалізації, де важлива роль належить особливостям соціальних відносин. Так, на думку Б. Ананьєва, статус, ролі і ціннісні орієнтації утворюють первинний клас особистісних властивостей, визначаючи особливості структури і мотивації поведінки і, у взаємодії з ними, характер і схильності людини [5]. Аналогічна проблема простежується і у роботах В. Алексєєвої, Г. Андрєєвої, Л. Анциферової, О. Бодальова, Г. Ділігенського, О. Донцова, В. Мухіної, Б. Паригіна. Аналіз праць І. Гладиліної, І. Легостаєва, Е. Сокольникової та інших, характеризуючих специфіку студентства, дозволяє виявити передумови ефективного розвитку лідерських якостей людей даної вікової категорії.

Студентське самоврядування – це діяльність, за допомогою якої максимально виявляються і реалізуються творчі здібності студентів, формуються моральні якості, ініціатива, підвищується відповідальність кожного за результатами своєї праці.

У віці 20-22 роки для студентів важливим є активне і продуктивне життя, оскільки вони намагаються повністю розвинути та використати свої можливості, жити емоційно насиченим життям. У цей же період формуються активні соціальні контакти і соціальна компетентність, тобто встановлюються сприятливі відносини у різних сферах соціальної взаємодії, розширюються міжособові зв'язки, складається широке коло спілкування, реалізуються соціальні ролі, формується власний спосіб проведення вільного часу.

Студентське самоврядування – це активна форма організації життєдіяльності студентів, яка сприяє розвитку їх самостійності в прийнятті рішень та відповідальності за отримані результати по досягненню суспільно та особистісно-значимих цілей.

Студентське самоврядування – це педагогічна категорія, яка полягає в обґрунтуванні організації діяльності. Що забезпечує розвиток самостійності студентів в прийнятті рішень та відповідальності за результати реалізації прийнятих рішень.

Зосередимо увагу на тих аспектах, які притаманні студентському самоврядуванню у плані виховання лідерських якостей.

1. Включаючись у роботу самоврядування, молода людина вибирає активну життєву позицію, виступає суб'єктом дії, включається у процес перетворення об'єктивної реальності відповідно до сформованого суспільного ідеалу. Робота організованих структур самоврядування вимагає від кожного учасника певної самовіддачі, реалізації інтелектуальних, комунікативних, творчих, організаційних можливостей і задатків. І така самореалізація розвиває ці задатки і можливості.

2. Громадська діяльність носить безоплатний характер і передбачає добровільну участь, тому активіст студентського самоврядування здійснює самопожертву за ради колективних інтересів, що дозволяє накопичити досвід альтруїстичної, соціально-зорієнтованої, моральної поведінки, розвинувши потребу у безкорисливій допомозі іншим до рівня звички (емпатія).

3. Самоврядні функції – це феномен колективу, їх виконання – це взаємодія з іншими індивідами, тому студент-активіст отримує досвід співпраці із своїми однолітками та старшими колегами, навчається працювати у команді.

4. Участь у діяльності органів студентського самоврядування дозволяє утверджуватись у ролі лідера, розвиває вміння і навички впливу на інших людей, активність яких спрямовується на ефективне виконання статутних завдань організації.

5. Практика спілкування із членами університетського колективу

розвиває комунікативні здібності активіста студентського самоврядування. Крім того, молоді люди включені у діяльність амоврядних структур, опановують вміння проведення нарад, ділових зустрічей.

Самоврядування – це гра за правилами, в рамках означеного правового поля, з визначеними статутними завданнями та обов'язками суб'єктів системи. Діяльність активу повинна узгоджуватись із нормативами та розпорядчими документами окремо взятого вищого навчального закладу, законодавчою і правовою базою країни. Тому студенти, у процесі громадської роботи, стикаються із певними заборонами, законодавчими обмеженнями, відкривають для себе шляхи легальної, заохочуваної суспільством діяльності. В результаті цього, у молодій людини розвивається правосвідомість та зростає рівень правової культури, формується орієнтація на соціально-корисну гуманістично-спрямовану діяльність.

Перебуваючи на відповідних громадських посадах, очолюючи певні сектори, напрямки роботи чи будучи керівником організації на рівні академгрупи, курсу, факультету, відділення, інституту, університету, гуртожитку чи студмістечка студент, згідно із статутом чи положенням, наділяється не лише повноваженнями та правами представляти колектив і діяти від його імені, але й несе еквівалентну його статусу персональну відповідальність за дії чи бездіяльність перед студентською громадою, керівництвом вищого навчального закладу. Кожен захід, дію чи вчинок активіст змушений ретельно продумувати і планувати, аналізувати можливі наслідки, тобто у своїй роботі студент набуває досвіду відповідальної поведінки.

Студенти, задіяні у роботі самоврядних організацій, працюючи на громадських засадах, у вирішенні поставлених завдань проявляють практичну кмітливість направлену на отримання потрібного результату ціною найменших затрат. Тобто студентське самоврядування формує у молоді такі якості як підприємливість і господарність.

На основі аналізу літератури, особистого досвіду участі у самоврядному

студентському русі та педагогічного спостереження за його функціонуванням, можна виділити такі етапи входження студента у громадську роботу:

1. Студент, спілкуючись із колегами, педагогами, наставником академічної групи, отримує інформацію про факт існування різних форм студентського самоуправління; беручи участь у роботі різних кворумів, нарадах, зборах факультету, інституту, старостатах цікавиться життєдіяльністю колективу. Спостерігає за позицією і поведінкою кращих студентів-активістів. Відвідуючи різні заходи, знайомиться із специфікою роботи студентського самоврядування, його місцем і роллю в навчально-виховному процесі та управлінні вищим навчальним закладом. При цьому ще не проявляє ініціативу, не бере участь в обговоренні питань (у зв'язку із відсутністю досвіду і знань), не наважується виконувати громадські доручення.

2. На основі пізнавального інтересу направлено на розкриття сутності студентського самоврядування, накопичених знань і певного уявлення про нього, виникає бажання спробувати себе в якості активіста. Від випадку до випадку проявляється ініціатива у виконанні громадських доручень. Тут важливо, щоб перший досвід участі у самоврядуванні був позитивним, приніс морально-психологічне і емоційне задоволення. Тому педагогічний супровід включення майбутнього лідера у процес студентського самоуправління повинен базуватись на позитивних емоціях і передбачати всесторонню підтримку і заохочення перших спроб самореалізації студента як організатора.

3. За умов досягнення бажаного результату на попередньому етапі, студент набуває певного авторитету в очах інших студентів. Йому починають довіряти важливіші справи, що передбачають кілька ходові організаційні операції, роблять на його користь вибір у вирішенні проблем предметно практичної діяльності органу. На цьому етапі росте не тільки соціометричний статус студента, він може набувати ознак соціометричного лідера (коли симпатії групи і офіційна посада у структурах студентського самоврядування збігаються). За таких умов активіст включається у системну громадську і організаційну діяльність студентського колективу.

4. Працюючи на ведучих позиціях в органах студентського самоврядування (не залежно від рівня чи «точки росту лідера»), студент набуває організаторського досвіду, добре розуміє і чітко усвідомлює цілі самоврядування. Шляхом самовдосконалення, самовиховання розвиває управлінські вміння і навички, поглиблює знання про специфіку діяльності організованих структур, психологію міжособистісних відносин, вчиться управляти конфліктами, направляти у конструктивне русло творчу енергію інших. Все це дозволяє застосовувати отриманий досвід і знання громадської роботи творчо, в умовах швидкоплинних змін і навіть кризових ситуаціях. Такий студент на основі пізнання основних тенденцій тих чи інших процесів, розвитку інтуїції, може робити короткотермінові та довготермінові прогнози стосовно справ студентського самоврядування та життєдіяльності колективу.

Таким чином, студентське самоврядування:

- потрібне для молоді, бо воно є практичною школою для усіх, хто бажає спробувати себе у ролі керівника, організатора, лідера;

- своїм змістом і формами реалізації сприяє вихованню цілої низки лідерських якостей: самостійність, ініціативність, соціальна активність, організаторські вміння, відповідальність, професійна компетентність, практичне мислення, співчутливе відношення до оточуючих, екологічна культура, інтерес до агропромислового виробництва, господарність, творчість, комунікативність, підприємливість, передбачливість, працелюбність;

- забезпечує соціалізацію особистості, допомагає студентам відчувати соціальні відносини, формувати власну соціальну позицію, створює умови для самореалізації, самовдосконалення.

Отже, лідерство в студентському середовищі може існувати у декількох формах:

- 1) мегалідерство – створення суспільних рухів серед молоді, активна взаємодія з існуючими рухами, партіями та суспільними організаціями;

- 2) макролідерство – створення певного самоорганізаційного студентського середовища на рівні вузу або факультету;

3) мікролідерство – вплив на створення ефективного середовища, певної атмосфери в групі, направленої на виникнення прагнень у студентів до кооперації, взаємодопомоги, спільного виконання поставлених завдань;

4) індивідуальне лідерство, яке виникає на основі так званого емоційного інтелекту, що включає в себе самосвідомість, самоконтроль, мотивацію, емпатію (вміння поставити себе на місце іншого) і соціалізацію (навички роботи з людьми) [8]

РОЗДІЛ 2

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ РОЗВИТКУ ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ МОЛОДІ В ДІЯЛЬНОСТІ СТУДЕНТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ

2.1. Експериментальна перевірка ефективності студентського самоврядування, як засобу розвитку лідерських якостей студентів

Лідерські якості дозволяють людині впевнено ставити нові завдання перед собою та іншими людьми, визначати ефективні шляхи їх вирішення. Студентський вік, являючись основним етапом професійно-особистісного становлення, сприяє активному розвитку особистості.

Аналіз наукової та методичної літератури дозволяє стверджувати, що молодь в роки студентства часто не володіє достатнім рівнем самостійності, ініціативності, впевненості в соціально значимій діяльності. Деякі молоді люди не готові до реалізації свого лідерського потенціалу.

Розвиток лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування дозволить вирішити проблему підготовки вискоелективних лідерів, здатних гнучко та швидко реагувати не тільки на зміни запитів суспільства та потреби держави, а й на глобальні тренди розвитку людства.

Лідерству, лідерським якостям, ціннісним орієнтаціям молоді присвячено чимало сторінок наукової літератури з різних галузей знань. Аналіз наукової літератури, дисертаційних досліджень та особистого досвіду викладачів ЗВО показав, що на даний момент існує значна кількість наукових праць в галузі лідерства студентів, але роль студентського самоврядування як фактора розвитку лідерських якостей молоді, що навчається залишається мало вивченою.

Студентське самоврядування забезпечує суму впливів на психіку молоді, спрямованих на підготовку її до побудови власного життя, участі

у політичному, соціальному, економічному, духовному житті. Загальнолюдські моральні цінності, які закладаються в дозвіллевих програмах студентського виховання (в самоврядуванні, клубах, гуртках тощо), включають такі чинники, як милосердя, чуйність, толерантність, доброзичливість, солідарність, миролюбність, демократизм.

Актуальність дослідження обумовлена протиріччям між потребою суспільства в лідерах та відсутності науково-теоретичного супроводу розвитку лідерських якостей молоді на етапі вузівського навчання. В тому числі, залишаються не вивченими можливості студентського самоврядування як фактора розвитку лідерських якостей студентів.

Лідерські якості сучасної молоді людини, які є найбільш впливовими щодо формування культури вільного часу особистості та її соціальної активності, ми дослідили на прикладі студентів випускних курсів Запорізького національного університету.

Об'єктом емпіричної частини нашого дослідження стали лідерські якості студентів.

Предмет дослідження – студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів.

Мета дослідження пов'язана з вивченням лідерських якостей студентів ЗНУ та визначенням шляхів і засобів розвитку студентської молоді у самоврядуванні.

Актуальність дослідження полягає в тому, що вища школа сьогодні в Україні переживає процес модернізації, який спрямовано на входження у Європейський простір, збереження національних традицій вищої освіти, на підготовку високодуховних людей, здатних до конкурентоспроможності, виховання євроособистості. Це викликає необхідність розробки нових наукових підходів до виховання студентської молоді у вищих навчальних закладах в умовах полікультурного простору, гострої потреби в міжкультурних комунікаціях. Перед системою освіти ставляться досить складні завдання: у процесі навчання, виховання й розвитку молодих людей, які вступають до

вищого навчального закладу, не тільки забезпечити освітньо-кваліфікаційний рівень, а й сформувати систему лідерських якостей, цінностей – громадянських, корпоративних і особистих, сформувати культуру проведення вільного часу, сприяти соціалізації молоді [1].

Навчання у ЗВО значною мірою активізує процес особистісного розвитку за рахунок включення студентів до системи професійного навчання, до нової системи відносин як усередині студентських груп, так і між викладачами і студентами, інших факторів. Таким чином, період студентства є сензитивним для розвитку лідерських якостей особистості.

На початку нашого дослідження було виділено рівні розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Рівні розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування

Рівень	Опис
Потенційний	Відсутня або майже не виражена лідерська позиція.
Ситуативний	Лідерська позиція проявляється в залежності від зовнішніх обставин.
Стійкий	Актуалізована потреба в постійному прояві лідерських якостей, позиції.

Визначено психолого-педагогічні умови, які дозволяють розглядати студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів, а саме:

- 1) педагогічний вплив на систему мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів, що дозволить формувати лідерську позицію кожного студента;
- 2) цілеспрямоване заохочення студентів та залучення їх в спеціально організовану діяльність студентського самоврядування, що сприятиме розвитку лідерських якостей;
- 3) розробка та впровадження в діяльність органів самоврядування

сучасних технологій, тренінгів, проєктів, які сприятимуть розвитку лідерства серед молоді;

4) набуття досвіду лідерської поведінки та відповідальності лідера за прийняття рішень та їх реалізацію;

5) проведення педагогічного моніторингу розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування.

Розвиток лідерських якостей – це цілеспрямований процес творчої взаємодії студентів один з одним, з педагогами, соціальними партнерами, який дозволяє розвивати якості особистості, пов'язані з лідерським статусом, придбати досвід лідерської поведінки.

Лідерські якості студентів – це складне багатогранне новоутворення, яке формується під впливом освітньо-виховного середовища вузу на основі реалізації лідерської поведінки кожного студента [44].

В рамках дослідження розширимо наявні в педагогічній науці уявлення про лідерські якості студентів вузів, які формуються та розвиваються в рамках діяльності студентського самоврядування. Отже, пріоритетними лідерськими якостями є:

- цілеспрямованість;
- самостійність в прийнятті рішень;
- відповідальність за результати прийнятих рішень;
- соціальна активність;
- мобільність;
- комунікабельність;
- креативність;
- здатність створювати команду та працювати в ній;
- здатність долати перешкоди.

Лідерські якості охоплюють комплекс індивідуально-особистісних і соціально-психологічних особливостей, які дозволяють індивіду впливати на групу з метою досягнення індивідуальних і групових цілей.

Якості лідера розвиваються в процесі соціально та особистісно-значимої

діяльності. В той же час необхідно відмітити, що лідерські якості особистості не можуть бути повністю сформовані в процесі теоретичної підготовки. Системоутворюючою основою в структурі лідерства є досвід виконання різноманітних видів соціально значимої діяльності. Якості лідерства формуються в освітньо-виховному просторі закладу вищої освіти через включення студентів в діяльність органів студентського самоврядування. Для організації ефективного розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування виділимо критерії та показники сформованості лідерських якостей студентів за роботами О. Чернишова, О. Уманського, І. Гладиліної, Л. Кузнецової, В. Маніхіна.

Таблиця 2.2

Критерії та показники розвитку лідерських якостей

Критерії	Показники			
Мотиваційно-ціннісний	Досягнення успіху	Ціннісні орієнтації	Соціальна активність	Творча самореалізація
Інтелектуально-когнітивний	Самостійність в прийнятті рішень	Пошук нестандартних рішень	Здатність створити команду	Розширення комунікативних контактів
Комунікативний	Спрямоване спілкування	Рівень публічних виступів	Ведення розмови	Активне слухання
Емоційний	Вирішення конфліктів	Емоційно-вольове втручання	Психологічний такт	Регулювання відносин
Діяльнісний	Мобільність	Використання організаторського алгоритму	Спрямованість на досягнення результату	Відповідальність за реалізацію прийнятих рішень

В ході дослідження було також виділено наступні етапи розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування в ЗНУ:

I етап – мотивація лідерських якостей студентів.

Мета: формування позитивної мотивації участі в діяльності органів самоврядування. Досягнення особистих успіхів.

II етап – ціннісне осмислення та освоєння основних компонентів лідерських якостей – знань, умінь, навичок, зразків лідерства.

Мета: формування лідерських якостей на мотиваційному, пізнавальному, діяльнісному та емоційному рівнях.

III етап – творча готовність до лідерства.

Мета: формування потреби в лідерстві.

В структурі лідерських якостей доцільно виокремлювати когнітивний, мотиваційно-ціннісний, емоційний і вольовий компоненти. Участь в роботі органів студентського самоврядування формує креативну, соціальну, особистісно-інтелектуальну, комунікативну компетенції та компетенцію особистісного самовдосконалення.

Відповідно до описаних етапів розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування в ЗНУ, нами було обрано декілька методик, які дають змогу дослідити мотиваційно-ціннісний компонент, творчий (креативний) та діяльнісний (соціальний) компонент лідерства (соціальну активність). На дослідження лідерських якостей студентів за всіма методиками, зазначеними в варіативному діагностичному комплексі в даній роботі ми не претендуємо.

Дослідження проходило у Запорізькому національному університеті та було поділено на наступні етапи:

I етап – аналіз наукової літератури з досліджуваної проблеми; аналіз досвіду діяльності студентського самоврядування ЗНУ; виділення рівнів розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування; визначення психолого-педагогічних умов, які дозволяють розглядати студентське самоврядування як фактор розвитку лідерських якостей студентів; в рамках дослідження розширення уявлення про лідерські якості студентів вузів, які формуються та розвиваються в рамках діяльності студентського самоврядування, визначення пріоритетних лідерських якостей.

II етап – виділено критерії та показники сформованості лідерських якостей студентів. Відібрано студентів, які добровільно погодились брати участь у дослідженні в якості учасників контрольної та експериментальної груп. Проведено опитування серед студентів, які взяли участь у студентському самоврядуванні ЗНУ «Що спонукає Вас брати участь у діяльності студентського самоврядування?» для визначення мотивації їх участі у громадському житті університету. На його основі визначено основні сутнісні характеристики мотивації участі студентів у громадському житті університету та організаційно-педагогічні умови, критерії її розвитку.

Розроблено програму «Школа лідерів» апробація якої проходила зі студентами експериментальної групи. (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Тематичний план занять						
№ п/п	Заняття	Мета заняття	Вид роботи (у годинах)			
			Д	К-Р	К	П
1.	Розбуди в собі лідера!	Створення сприятливого соціально-психологічного клімату. Формування установки на активну творчу роботу.	0,5	0,5		0,5
2.	Лідер і порядок	Розвиток самодисципліни, самомотивації.		0,5	0,5	0,5
3.	Знання - сила	Підвищення мотивації до саморозвитку.		0,5	0,5	0,5
4.	Мужність	Навчання навичкам подолання труднощів. Розвиток впевненості в собі.	0,2	0,8		0,5
5.	Скромність - гідність королів	Розвиток самокритики. Розвиток впевненості в собі.		0,5	0,5	0,5
6.	Лідер - людина дії	Формування навичок прийняття рішень. Розвиток почуття соціальної відповідальності.		1		0,5
7.	Лідер і його команда	Розвиток навичок і вмінь, необхідних для впевненої поведінки та ефективної взаємодії. Розвиток вміння підтримувати дружні відносини з оточуючими.		1		0,5
8.	Ваш стиль керівництва	Розвиток вміння організувати і спрямувати роботу групи	0,5	0,5		0,5
9.	Ключ до успіху	Стимулювання самомотивації, прагнення до самовдосконалення.		0,5	0,5	0,5
10.	Вибір майбутнього	Закріплення набутих знань, вмінь, навичок. Орієнтація на використання отриманих ЗУНов в повсякденному житті			1	0,5

Мета програми: розвиток лідерських якостей у студентів які приймають участь у студентському самоврядуванні ЗНУ.

Завдання програми:

- 1) Розвиток ініціативності, цілеспрямованості, відповідальності за себе та оточуючих.
- 2) Навчання навичкам соціальної активності.
- 3) Формування навичок роботи керівництва групою.
- 4) Навчання прийомам і методам організації та планування діяльності.
- 5) Формування навичок комунікативної взаємодії в соціумі.

Програма «Школа лідерів» включає в себе 10 тренінгових занять, кожне з яких містить інформаційну та практичну частини. Заняття проводяться в групі 20 – 25 чоловік, тривалість – 1,5 години, періодичність – 2 рази на місяць.

Програма являє собою систему взаємопов'язаних занять, побудованих в певній логіці. На кожному занятті студенти послідовно знайомляться з 10 законами лідера, які оформляються у «Кодекс лідера». «Кодекс лідера» знаходиться в культурно-дозвільному центрі і служить «помічником» для студентів, що входять до складу ради студентського самоврядування.

У міру досягнення заявлених завдань передбачається придбання учасниками «Школи лідерів» необхідних знань, умінь, навичок, що і буде показником ефективного лідера.

Результатом проведення даної програми має стати:

- уміння студентів організувати і керувати групою студентів;
- наявність у студентів почуття соціальної відповідальності;
- ефективна діяльність учасників тренінгу в системі самоврядування коледжу та студентських груп.

Види роботи:

- діагностична – діагностика стану сформованості лідерських якостей студентів;
- корекційно-розвивальна – тренінгові заняття, заходи соціального спрямування;

- консультативна – індивідуальні та групові консультації спеціалістів;
- просвітницька

Тренінг – вид групової роботи, яка ґрунтується на використанні активних методів формування нових навичок, самопізнання та саморозвитку [57].

III етап – виділено III етапи розвитку лідерських якостей студентів в діяльності студентського самоврядування в ЗНУ та цілі до кожного з них.

Визначено 3 психодіагностичні методики показники яких спроможні достатньо повно охарактеризувати рівень розвитку лідерських якостей за визначеними етапами та їх компонентами:

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча.
2. Методика діагностики комунікативних і організаторських схильностей – КОС (В. Синявського та Б. Федоришина).
3. Методика «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жариков, Є. Крушельницький).

IV етап – проведення дослідження за визначеними методиками: перший замір, другий замір.

V етап – аналіз та інтерпретація отриманих даних, будування діаграм та створення порівняльних таблиць показників обох груп; складання аксіологічного портрету студентів ЗНУ.

VI етап – на основі аналізу отриманих даних визначено якості лідерства, які формуються в освітньо-виховному просторі ЗВО через включення студентів в діяльність органів студентського самоврядування.

VII етап – формулювання рекомендацій за результатами дослідно-експериментальної роботи, висновків щодо ефективності розробленої програми.

У ході даного дослідження було опитано 100 студентів денної форми навчання Запорізького національного університету віком 20-22 (випускні курси) роки з наступних факультетів: філологічного, іноземної філології, журналістики, СПП, менеджменту. Серед них – 76 дівчат та 24 хлопця.

Група студентів, яким запропонували взяти участь у різних формах студентського самоврядування ЗНУ та у заходах програми «Школа лідерів»

становить 50 осіб (експериментальна група), та з 50 осіб складається група студентів, які не входять до ланки самоврядування (контрольна група).

Основна мета студентського самоврядування – забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав, а також сприяння гармонійному розвитку особистості студента, формування в нього лідерських якостей, навичок майбутнього організатора та керівника.

Також метою студентського самоврядування є удосконалення навчально-виховного процесу, виявлення і реалізація творчих здібностей, формування моральних якостей студентів. У зв'язку з цим зростає роль студентських колективів по залученню молоді в процес управління справами університету.

Основні завдання органів студентського самоврядування ЗНУ:

1. Забезпечення і захист прав та інтересів студентів.
2. Формування у студентів почуття патріотизму, громадянської позиції, гідності та високої культури поведінки.
3. Сприяння створенню відповідних умов для проживання і відпочинку студентів у гуртожитках.
4. Участь в організації заходів для студентів: проведення вечорів відпочинку, дискотек, свят, диспутів, дискусій, конференцій, спортивних та інших заходів культурно – виховного характеру.
5. Створення різноманітних студентських гуртків, товариств, об'єднань, клубів за інтересами та сприяння їх діяльності.
6. Сприяння навчальній, науковій та творчій діяльності студентів, підвищення якості навчання.
7. Організація співробітництва зі студентами інших вищих навчальних закладів і молодіжними організаціями, в тому числі й міжнародними.
8. Сприяння працевлаштуванню випускників та залучення студентів ЗНУ до трудової діяльності у вільний від навчання час (спільно з деканатами).
9. Забезпечення інформаційної, правової, психологічної та іншої допомоги студентам.
10. Координація діяльності старостату, кураторів академічних груп,

студентського профкому, інших студентських громадських та молодіжних організацій, що діють в ЗНУ.

11. Контроль за навчальною і трудовою дисципліною студентів, оперативне реагування на їх порушення.

12. Участь у розподілі стипендіального фонду (надавати рекомендації адміністрації факультету щодо включення до складу стипендіальної комісії факультету представників органів студентського самоврядування).

13. Надання рекомендацій студентському профспілковому сектору ЗНУ щодо розподілу путівок до оздоровчо-спортивних таборів, баз відпочинку, а також інших путівок, згідно з відповідними угодами ЗНУ.

14. Забезпечення участі у вирішенні питань міжнародного обміну студентами.

15. Пропаганда здорового способу життя, відмови від шкідливих звичок, тютюнопаління, вживання алкоголю, наркотиків тощо, запобігання вчиненню студентами правопорушень.

16. Безпосередня участь студентів у реалізації державної молодіжної політики.

17. Участь у роботі комісії по поселенню та виселенню студентів (співробітників) у гуртожитки.

Разом з факультетами, відділом виховної роботи, адміністративно-господарською службою ЗНУ, директором студентського містечка, завідувачами гуртожитків, спеціалістами відділу виховної роботи, практичним психологом, вихователями організують належний побут, відпочинок і дозвілля студентів у гуртожитках.

Активну участь в організації ремонту кімнат гуртожитків, забезпеченні збереження і підтримання в необхідному стані навчальних приміщень, обладнання та іншого майна ЗНУ.

18. Співпраця з кураторами академічних груп студентів та викладачами кафедр, керівництвом факультетів та університету.

19. Організація чергувань студентів при проведенні заходів та сприяння

налагодженню пропускнуго режиму у гуртожитках.

20. Участь в організації змагань за зразкові кімнати, поверхи, гуртожитки, кращі академічні групи тощо.

Інші завдання, що не суперечать законодавству України, Статуту ЗНУ та Положенню студентського самоврядування.

Студентське самоврядування в ЗНУ функціонує на рівні: академічних груп, курсів, факультетів, гуртожитків, структурних підрозділів та університету в цілому.

Рішення органів студентського самоврядування є обов'язковим для виконання всіма студентами та мають дорадчий характер для адміністрації та структурних підрозділів ЗНУ [38].

Перебуваючи на відповідних громадських посадах, очолюючи певні сектори, напрямки роботи чи будучи керівником організації на рівні академічних груп, курсу, факультету, відділення, інституту, університету, гуртожитку чи студмістечка студент, згідно із статутом чи положенням, наділяється не лише повноваженнями та правами представляти колектив і діяти від його імені, але й несе еквівалентну його статусу персональну відповідальність за дії чи бездіяльність перед студентською громадою, керівництвом вищого навчального закладу. Кожен захід, дію чи вчинок активіст змушений ретельно продумувати і планувати, аналізувати можливі наслідки, тобто у своїй роботі студент набуває досвіду відповідальної поведінки.

Таким чином, студентське самоврядування:

– потрібне для молоді, бо воно є практичною школою для усіх, хто бажає спробувати себе у ролі керівника, організатора, лідера;

– своїм змістом і формами реалізації сприяє вихованню цілої низки лідерських якостей: самостійність, ініціативність, соціальна активність, організаторські вміння, відповідальність, професійна компетентність, практичне мислення, співчутливе відношення до оточуючих, екологічна культура, інтерес до агропромислового виробництва, господарність, творчість,

комунікативність, підприємливість, передбачливість, працелюбність;

– забезпечує соціалізацію особистості, допомагає студентам відчувати соціальні відносини, формувати власну соціальну позицію, створює умови для самореалізації, самовдосконалення.

2.2. Аналіз результатів дослідження

Для глибшого розуміння впливу студентського самоврядування на формування лідерських якостей студентів звернемо увагу на мотивацію їх участі у громадському житті університету. Для цього нами було проведене опитування студентів, які взяли участь у студентському самоврядуванні ЗНУ (експериментальна група). На запитання анкети «Що спонукає Вас брати участь у діяльності студентського самоврядування?» респонденти відповіли наступним чином (табл. 2.4).

Отже, майже усі студенти ЗНУ розглядають студентське самоврядування як спосіб самореалізації та набуття досвіду управлінської діяльності, співпраці з іншими людьми.

Студенти експериментальної групи брали участь у тренінгах програми «Школа лідерів», заходах студентського самоврядування.

Студенти контрольних груп залучалися до традиційних для вищих навчальних закладів форм позааудиторної діяльності.

Проведений нами зріз по вивченню мотивації активності показав недостатній рівень її сформованості у студентів.

Основними сутнісними характеристиками мотивації студентів до активної участі у самоврядуванні є:

- 1) готовність до отримання соціально-професійних знань;
- 2) наявність у студента соціально орієнтованих мотивів соціально-спрямованої та професійної діяльності, які формуються на основі отриманих професійних знань і виражають суб'єктивне ставлення до діяльності;

3) спрямованість на розширення соціально значущих форм і сфер діяльності (створення проектів, участь у волонтерській, квазіпрофесійній (здійснюється паралельно з освітнім процесом на безперервній основі і передбачає постійний контакт студентів, викладачів та фахівців-практиків), творчій діяльності тощо);

4) ініціювання власної активності та активності свого оточення;

5) здатність аналізувати і оцінювати мотиви своєї практичної діяльності та її результати;

б) можливість прогнозувати і планувати подальшу практичну соціально значиму діяльність на основі отриманих результатів.

Таблиця 2.4

Результати опитування студентів

№	Відповіді	у %
1.	Бажання самореалізації, самоствердження в колективі.	47
2.	Пільги і переваги, якими користуються активісти (премії, матеріальні допомоги, позачергове поселення на кращі місця у гуртожиток, авторитет організатора «працює» і під час сесії).	-
3.	Потреба у владі над іншими людьми.	15
4.	Самоврядування прославить мене і зробить відомою людиною.	-
5.	Хочу отримати досвід управлінської діяльності, організаторської роботи, співпраці з іншими людьми (командна робота).	25
6.	У такий спосіб маю змогу реалізувати своє бажання служити студентському колективу і університету.	13

Розвиток активності студентів можливий при створенні наступних організаційно-педагогічних умов: осмислення сутності соціальної активності студентом, що сприяє формуванню його позитивного ставлення до соціально

активних людей, які ініціюють активність свого оточення; формування ціннісних установок студентів на позитивне перетворення навколишньої дійсності; формування в процесі занять підстав (когнітивних, аксіологічних, психологічних) для розвитку мотивації студента на соціально активну діяльність.

Можна виділити наступні критерії активності студентів:

1. Інформаційно-мотиваційний критерій: прагнення до отримання знань, інформації, до активної діяльності.

2. Діяльнісний критерій: активна творча діяльність, що передбачає самостійність у виконанні завдань, висування власних ідей.

3. Творчо-рефлексивний критерій: ініціативно-творча діяльність студентів вузу.

Результати дослідно-експериментальної роботи дозволяють сформулювати такі рекомендації:

– Доцільно включати в навчальний план педагогічного вузу спецкурси з метою мотивації студентів на активну навчальну, соціальну і практичну діяльність.

– Застосовувати в педагогічному вищі в процесі професійного становлення інноваційні форми роботи, що дозволяють студентам активно включатися в різні види діяльності.

З огляду на те, що має здійснюватися педагогічний вплив на систему мотиваційно-ціннісних орієнтацій студентів, було проведено аналіз ціннісних орієнтацій студентської молоді, яка навчається на останньому курсі у Запорізькому національному університеті в обох групах - контрольній та експериментальній для визначення загальної тенденції.

При проведенні дослідження ми використовували методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. Згідно з цією методикою, система ціннісних орієнтацій визначає змістовий бік спрямованості особистості і складає основу її відносин з оточуючим світом, з іншими людьми, з самим собою, ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції.

Методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча заснована на прямому ранжуванні переліку цінностей [12].

М. Рокіч розглядає два класи цінностей:

1) термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб прямувати до неї. До них відносяться: активне життя – повнота та емоційне наповнення життя; впевненість у собі – внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх суперечностей, сумнівів; життєва мудрість – зрілість суджень і здоровий глузд, які досягаються життєвим досвідом; здоров'я – фізичне та психічне; кохання – духовна та фізична близькість з коханою людиною; краса природи, мистецтва – відчуття прекрасного у природі та мистецтві; матеріальне забезпечення – відсутність матеріальних труднощів; наявність добрих та вірних друзів; пізнання – можливість розширення своєї освіти, світогляду, загальної культури, інтелектуальний розвиток; продуктивне життя – максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей; розваги – приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків; розвиток – робота над собою, постійне фізичне і духовне удосконалення; свобода – самостійність, незалежність у судженнях та вчинках; суспільне визнання – повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі; творчість – можливість творчої діяльності; цікава робота; щасливе сімейне життя; щастя інших – добробут, розвиток та удосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому;

2) інструментальні – переконання в тому, що певний образ дій або властивість особистості є переважним у будь-якій ситуації. Такими є: акуратність – охайність, вміння тримати у порядку речі, порядок у справах; відповідальність – почуття обов'язку, вміння тримати своє слово; високі запити – високі вимоги до життя і високі домагання; вихованість – хороші манери; дисциплінованість; ефективність у справах – працелюбство, продуктивність у роботі; життєрадісність – почуття гумору; незалежність – здатність діяти самостійно, рішуче; неприйняття недоліків своїх та чужих; освіченість – широта знань, висока загальна культура; раціоналізм – вміння добре і логічно

мислити, приймати обдумані, раціональні рішення; самоконтроль – стриманість, самодисципліна; сміливість у відстоюванні своєї точки зору, своїх поглядів; тверда воля – вміння стояти на своєму, не відступати перед труднощами; терпимість – до поглядів та думок інших, вміння прощати іншим їх помилки; чесність – правдивість, щирість; чуйність – піклування; широта поглядів – вміння розуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї та звички.

Цей розподіл відповідає традиційному розподілу на цінності-цілі і цінності-засоби.

Респонденту надаються два списки цінностей (по 18 у кожному), або на аркушах паперу в алфавітному порядку, або на картках. У списках досліджуваний присвоює кожній цінності ранговий номер, а картки розкладає за порядком їх важливості. Спочатку представляється набір термінальних, а потім інструментальних цінностей.

Кожному досліджуваному представляється наступна інструкція: «Зараз Вам представлено два списки по 18 цінностей. По кожному списку цінностей необхідно присвоїти кожній цінності ранговий номер за порядком значимості для Вас принципів, якими ви користуєтесь у житті.

Уважно вивчить таблицю і, обрав ту цінність, яка для Вас є більш важливою, помістіть її на перше місце, потім оберіть другу за важливістю цінність і помістіть її після першої. Потім зробіть ті самі операції зі всіма цінностями, які залишились. Найменш важлива для вас цінність залишиться останньою та посяде 18 місце.

Працюйте не поспішаючи, вдумливо. Кінцевий результат повинен відображувати Вашу істинну позицію». Аналізуючи ієрархію цінностей, слід звернути увагу на їх групування досліджуваними у змістовні блоки за різними ознаками. Так, наприклад, виділяють «конкретні» та «абстрактні» цінності, цінності професійної самореалізації і особистого життя і т.п.

Термінальні цінності поділяються на:

1. Цінності професійної спрямованості (цікава робота, розвиток,

пізнання, творчість, активне діяльне життя, суспільне визнання, впевненість в собі).

2. Цінності особистого життя (здоров'я, любов, хороші та вірні друзі, щасливе сімейне життя, життя, сповнене розваг).

3. Індивідуальні цінності (матеріальне забезпечення, свобода, самостійність, краса).

Інструментальні цінності в свою чергу поділяються на:

1. Цінності інтелектуально-професійної спрямованості (освіченість, раціоналізм, самоконтроль, відповідальність, ефективність у справах, дисциплінованість, широта поглядів).

2. Етичні цінності (вихованість, чуйність, чесність).

3. Індивідуалістичні цінності (високі домагання, сміливість, тверда воля, терпимість, нетерпимість до недоліків, життєрадісність).

Після обробки результати дослідження було представлено у аналітичних таблицях. У таблиці 2.5 представлено ранжування цінностей, виконане студентами старших курсів Запорізького національного університету в розрізі термінальних цінностей під час першого заміру

Таблиця 2.5

Ранжування термінальних цінностей студентами ЗНУ

Цінність	Ранг																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Активне життя	20	10	-	10	10	-	5	10	5	-	-	5	10	5	-	-	5	5
Впевненість у собі	10	20	8	-	10	12	-	20	4	-	2	1	2	1	-	-	-	-
Життєва мудрість	-	-	-	10	10	-	10	15	-	5	20	5	5	-	5	8	2	5
Здоров'я	40	15	20	-	8	3	4	-	-	5	-	-	-	5	-	-	-	-
Кохання	10	14	20	20	12	-	4	-	6	6	3	-	5	-	-	-	-	-
Краса природи, мистецтва	-	-	-	-	-	11	-	-	10	15	10	11	14	11	4	2	4	9
Матеріальне забезпечення	5	-	12	13	-	10	9	-	5	12	1	23	1	3	-	4	-	2
Наявність друзів	-	15	14	11	15	-	-	6	11	10	8	4	2	2	-	-	-	2
Пізнання	-	-	-	15	5	5	-	5	12	20	-	11	7	7	4	3	3	3
Продуктивне життя	-	-	15	-	10	5	10	-	5	18	5	-	4	11	6	4	7	-

Продовження таблиці 2.5

Цінність	Ранг																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Розваги	-	5	-	-	-	5	5	5	-	-	10	-	25	2	3	20	10	10
Розвиток	10	5	5	-	10	-	-	5	10	-	15	12	8	-	10	-	-	10
Свобода	5	5	-	-	-	15	25	-	20	9	3	-	-	8	10	5	-	5
Суспільне визнання	-	-	-	5	10	15	20	10	11	4	-	5	2	2	6	3	7	-
Творчість	-	5	7	-	-	-	-	-	8	10	5	15	11	13	16	2	2	6
Цікава робота	-	12	-	-	20	21	-	20	-	7	6	5	-	9	-	-	-	-
Щасливе сімейне життя	4	15	11	15	-	-	15	14	-	12	-	4	-	-	4	-	6	-
Щастя інших	-	-	-	-	-	10	-	-	5	15	11	-	14	23	6	4	10	2

Результати ранжування інструментальних цінностей, виконаного студентами старших курсів Запорізького національного університету, представлено у таблиці 2.6 (перший замір).

Таблиця 2.6

Ранжування інструментальних цінностей студентами ЗНУ

Цінність	Ранг																	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18
Акуратність	-	2	3	4	1	-	-	-	-	2	1	1	1	1	-	-	1	2
Відповідальність	2	-	2	1	3	2	2	1	-	1	1	1	-	1	1	2	-	-
Високі запити	1	1	-	-	3	-	-	-	-	-	1	1	3	2	1	1	1	5
Вихованість	4	3	1	3	2	2	-	1	1	-	1	-	1	1	-	-	-	-
Дисциплінованість	-	2	1	-	1	-	2	1	2	1	1	2	-	-	5	-	-	2
Ефективність у справах	1	1	1	-	-	1	-	1	2	-	1	3	1	2	2	-	4	-
Життєрадісність	3	2	3	1	2	1	-	-	-	3	1	1	1	-	-	-	2	-
Незалежність	-	2	-	2	2	3	3	2	-	-	1	-	-	1	1	2	1	-
Неприйняття недоліків своїх та чужих	-	-	-	1	-	1	-	-	-	1	1	2	3	-	1	3	2	5
Освіченість	1	1	2	1	1	2	1	2	2	1	-	-	1	1	1	3	-	-
Раціоналізм	-	-	-	2	-	2	3	1	-	1	1	2	3	3	1	-	1	-
Самоконтроль	1	-	2	-	1	3	2	1	3	4	-	-	1	1	-	1	-	-
Сміливість у відстоюванні своєї точки зору	-	1	-	2	-	-	3	1	2	2	3	-	-	1	-	3	1	1
Тверда воля	1	1	1	-	1	-	-	3	2	1	2	2	1	-	2	-	3	-
Терпимість	1	1	-	-	1	1	1	2	1	-	1	-	2	2	1	2	3	1
Чесність	4	-	-	2	1	-	2	-	3	2	1	1	1	1	-	1	1	-
Чуйність	1	2	1	1	1	-	1	3	1	1	2	-	-	1	1	1	-	3
Широта поглядів	-	-	3	-	-	2	-	1	1	-	1	4	1	2	3	2	-	-

Серед інструментальних цінностей на особливу увагу заслуговують ті, які сприймаються як основні у системі європейських індивідуальних цінностей – незалежність, відповідальність, освіченість, широта поглядів, терпимість, самоконтроль, вихованість, сміливість у відстоюванні власної точки зору, високі запити, дисциплінованість тощо.

Серед термінальних цінностей студентів на першому місці стоїть здоров'я (40% опитаних), активне життя (15%), розвиток, впевненість у собі, кохання (по 10%), матеріальне забезпечення, свобода, щасливе сімейне життя (по 5%). На другому місці у студентів старших курсів знаходяться ті самі цінності, а також наявність друзів, розваги, творчість, цікава робота. При цьому найважливішим для молоді є впевненість у собі та наявність друзів.

Найменш важливими для себе студенти визначили творчість та красу природи і мистецтва (по 20%), розвиток, активне життя та матеріальне забезпечення. Ці результати суперечать переліку базових цінностей європейської особистості, де цінності самореалізації та творчості займають одне з ключових місць.

Оцінюючи за важливістю інструментальні цінності, студенти на перше місце поставили чесність та вихованість (по 20%), життєрадісність (15%), відповідальність (10%). На другому місці за важливістю серед студентів стоять акуратність, вихованість (по 15%), незалежність, дисциплінованість, життєрадісність, чуйність. Третє місце посіли ті самі цінності, при цьому переважали життєрадісність, широта поглядів, акуратність, самоконтроль, відповідальність, освіченість.

Найменш важливими для студентів виявилися неприйняття недоліків своїх та чужих (30%), високі запити (25%), чуйність (15%).

Аналізуючи результати розрахунку середнього рангу цінностей, ми виявили, що найвищий середній ранг серед термінальних цінностей має здоров'я (4), впевненість у собі, наявність друзів та щасливе сімейне життя (7). Найнижчий – краса природи і мистецтва, щастя інших (14). Також низький середній ранг має творчість (13).

Серед інструментальних цінностей найвищий середній ранг (5) має вихованість, а найнижчий (14) – неприйняття недоліків своїх та чужих. Середній ранг інших цінностей коливається від 7 (для життєрадісності) до 12 (для високих запитів).

Це дозволяє нам зробити аналіз та інтерпретацію отриманих результатів. Проаналізувавши їх, ми дійшли висновку: кожна молода людина має свою індивідуальну систему ціннісних орієнтацій наприкінці свого навчання у вищому навчальному закладі, свою життєву позицію, свій досвід лідерської поведінки.

Методика діагностики комунікативних й організаторських здібностей (КОС-2), розроблена з профорієнтаційними цілями В. Синявським і Б. Федоришиним. Методика дозволяє визначити рівні прояву комунікативних і організаторських здібностей особистості: дуже низький, низький, середній, високий, найвищий.

Комунікативні й організаторські здібності є ключовими у багатьох професіях, які передбачають роботу з людьми. Ці здібності визначають характер міжособистісних взаємин, без них неможливо об'єднати колектив, позитивно налаштувати до себе людей та організувати їхню діяльність. Ця методика корисна для діагностики особистісних якостей і виявлення лідерів.

У структурі організаторських здібностей виділяється вміння впливати на людей для успішної реалізації визначених завдань і досягнення поставлених цілей, здатність оперативно зорієнтуватися у ситуативній взаємодії людей та спрямувати її у необхідне русло, прагнення до виявлення ініціативи та виконання суспільно корисної роботи. Комунікативні здібності особистості характеризуються умінням швидко та легко встановлювати ділові і товариські контакти з людьми, прагненням до розширення сфери спілкування, участі у громадських чи групових заходах, які задовольняють потребу людини в інтенсивному спілкуванні. Показники комунікативних та організаторських здібностей, отримані у результаті емпіричного дослідження, ранжуються від

низького до дуже високого рівня.

Таблиця 2.7

Результати дослідження рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей студентів експериментальної групи у % (перший замір)

Рівень	Низький	Нижче за середній	Середній	Високий	Дуже високий
Тип					
Комунікативні	11	21	33	24	11
Організаторські	14	24	35	22	5

Методика «Діагностика лідерських здібностей» (Є. Жариков, Є. Крушельницький) дозволяє оцінити здатність людини бути лідером. Випробуваному пропонується 50 висловлювань, на які потрібно дати відповідь «так» чи «ні». Середнього значення у відповідях не передбачено.

Таблиця 2.8

Результати дослідження рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей студентів контрольної групи у % (перший замір)

Рівень	Низький	Нижче за середній	Середній	Високий	Дуже високий
Тип					
Комунікативні	32	25	23	13	7
Організаторські	24	27	30	15	4

Сума балів за відповіді підраховується за допомогою ключа до опитувальника.

В ході дослідження було розроблено та апробовано зі студентами експериментальної групи програму «Школа лідерів» мета якої - розвиток лідерських якостей у студентів які приймають участь у студентському самоврядуванні, програма включає в себе 10 тренінгових занять. Під час дослідження студенти експериментальної групи приймали участь у різних формах та заходах студентського самоврядування ЗНУ.

Результати за методикою «Діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький) у % (перший зріз)

Група	Низький рівень лідерства	Середній рівень лідерства	Сильно виражене лідерство	Лідер диктатор
Експериментальна	2	20	48	30
Контрольна	18	34	22	26

Після закінчення курсу програми нами було проведено другий діагностичний замір.

1. Методика «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча. Аналіз ціннісних орієнтацій студентської молоді, яка навчається на останньому курсі у Запорізькому національному університеті в обох групах – контрольній та експериментальній був проведений нами для визначення загальної тенденції.

Серед термінальних цінностей студентів на першому місці стоїть здоров'я (47% опитаних), активне життя (20%), розвиток, впевненість у собі, кохання (по 10%), матеріальне забезпечення, свобода, щасливе сімейне життя (по 5%). На другому місці у студентів старших курсів знаходяться ті самі цінності, а також наявність друзів, розваги, творчість, цікава робота. При цьому найважливішим для молоді є впевненість у собі та наявність друзів.

Актуальною для студентів стала творчість (22%), мистецтво (12%), розвиток (26%), активне життя (28%) та матеріальне забезпечення (22%).

Оцінюючи за важливістю інструментальні цінності, студенти під час другого заміру на перше місце поставили відповідальність (20%), чесність та вихованість (по 20%), життєрадісність (15%). На другому місці за важливістю серед студентів стоять акуратність, вихованість (по 25%), незалежність, дисциплінованість, життєрадісність, чуйність. Третє місце посіли ті самі цінності, але переважали самоконтроль, відповідальність, освіченість.

Найменш важливими для студентів виявилися неприйняття недоліків

своїх та чужих, високі запити, чуйність (по 33%).

Аналізуючи результати розрахунку середнього рангу цінностей, ми виявили, що найвищий середній ранг серед термінальних цінностей має здоров'я (4), впевненість у собі, наявність друзів та щасливе сімейне життя (7). Найнижчий – краса природи і мистецтва, щастя інших (14). Також низький середній ранг має творчість (13).

Серед інструментальних цінностей найвищий середній ранг (5) має вихованість, а найнижчий (14) – неприйняття недоліків своїх та чужих. Середній ранг інших цінностей коливається від 7 (для життєрадісності) до 12 (для високих запитів).

Різниця в ціннісних вподобаннях студентів обох груп роз'яснюється індивідуальними особливостями респондентів, специфікою особистісного та соціального досвіду.

На формування системи лідерських якостей кожного студента впливає не тільки навчання у ЗВО, а й оточення поза межами університету, родина, виховання, загальний рівень культури та інтелекту, власні психологічні та фізіологічні особливості, дозвілля, робота.

Для багатьох опитаних важливим є наявність вірних та надійних друзів, адже саме у студентському віці формуються зв'язки з тими людьми, з якими вони потім підтримуються протягом усього життя. У цей період для молоді є важливим наявність спілкування.

Матеріальне благополуччя займає у різних студентів різні сходинки у ієрархії цінностей, що пояснюється їхнім неоднорідним фінансовим станом.

Як було з'ясовано в результаті дослідження, творчість не є переважною цінністю для більшості студентів, що може бути пояснено недостатнім розвитком творчої компоненти у навчальному процесі ЗВО, дефіцитом часу та браком у молоді бажання творити.

У цей період життя для більшості опитаних студентів цікава робота має середній ступінь важливості, оскільки ще не всі студенти мають досвід роботи взагалі, та за фахом зокрема, а також не всі студенти-випускники обрали

кар'єру як мету життя на даному етапі.

Більшість респондентів усвідомлюють необхідність особистісного розвитку в сучасних умовах мінливого середовища, інформатизації та суспільних змін.

Для студентів-старшокурсників Запорізького національного університету важливими цілями-засобами є акуратність, вихованість, життєрадісність, незалежність, відповідальність, чесність, освіченість. Неприйняття недоліків своїх і чужих знаходиться наприкінці у системі цінностей більшості студентів. Це зумовлено психологічними особливостями віку. Також такий розподіл свідчить про зростання товариських, демократичних відносин у студентському середовищі, усвідомлення важливості деяких принципів (наприклад, відповідальності) у подальшому особистому та трудовому житті.

Отже, за результатами дослідження ми з'ясували, що студенти серед груп термінальних цінностей віддають перевагу цінностям особистого життя, менш значущими для них є цінності професійної спрямованості та індивідуальні цінності.

Серед інструментальних цінностей більшість студентів віддають перевагу етичним. Середнє положення посідають цінності інтелектуально-професійної спрямованості, низькою за значенням виявилася група індивідуалістичних цінностей.

2. Методика діагностики комунікативних й організаторських здібностей (КОС-2)

Таблиця 2.10

Результати дослідження рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей студентів експериментальної групи у %

(другий замір)

Рівень	Низький	Нижче за середній	Середній	Високий	Дуже високий
Тип					
Комунікативні	-	17	38	29	16
Організаторські	-	14	40	33	13

Таблиця 2.11

Результати дослідження рівня розвитку комунікативних та організаторських здібностей студентів контрольної групи у %
(другий замір)

Рівень	Низький	Нижче за середній	Середній	Високий	Дуже високий
Тип					
Комунікативні	30	25	25	13	7
Організаторські	22	29	30	15	4

Аналіз отриманих результатів дає нам змогу зробити наступні висновки: в експериментальній групі зросла кількість студентів з дуже високим, високим, середнім рівнем розвитку комунікативних та організаторських здібностей, низький рівень зник зовсім. В контрольній групі показники за всіма рівнями розвитку комунікативних та організаторських здібностей змінилася на 2 – 5%.

3. Методика «Діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький)

Таблиця 2.12

Результати за методикою «Діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький) у % (другий зріз)

Група	Низький рівень лідерства	Середній рівень лідерства	Сильно виражене лідерство	Лідер диктатор
Експериментальна	-	28	52	20
Контрольна	15	36	23	26

Аналіз отриманих результатів дає нам змогу зробити наступні висновки: в експериментальній групі зросла кількість студентів з середнім та сильно вираженим рівнями лідерства, знизилась кількість студентів з показниками людини як лідера, схильного до диктату, низький рівень лідерства зник зовсім (рис. 2.1.).

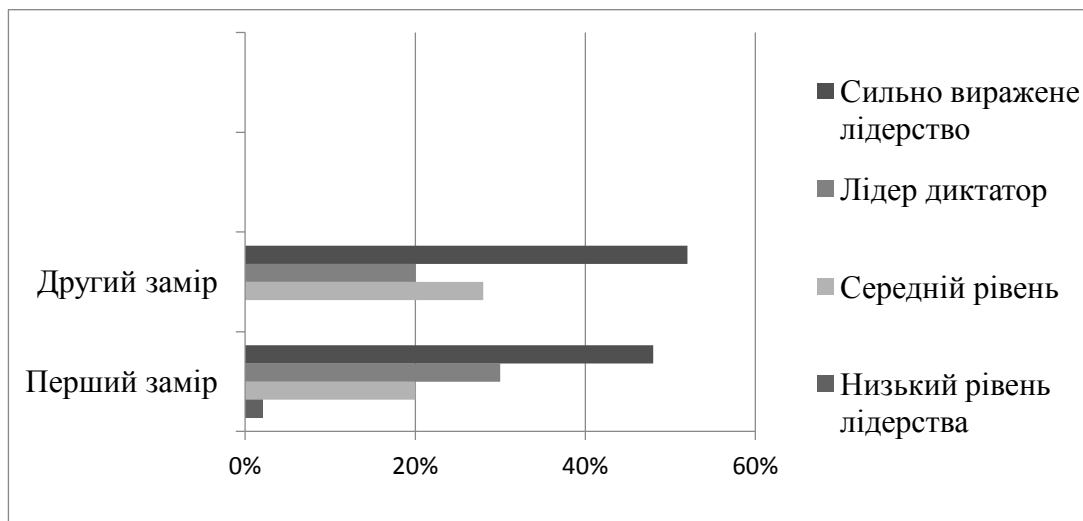

Рис. 2.1. Рівні лідерства в експериментальній групі (перший та другий замір)

В контрольній групі показники за всіма рівнями лідерства суттєво не змінились. (рис. 2.2.)

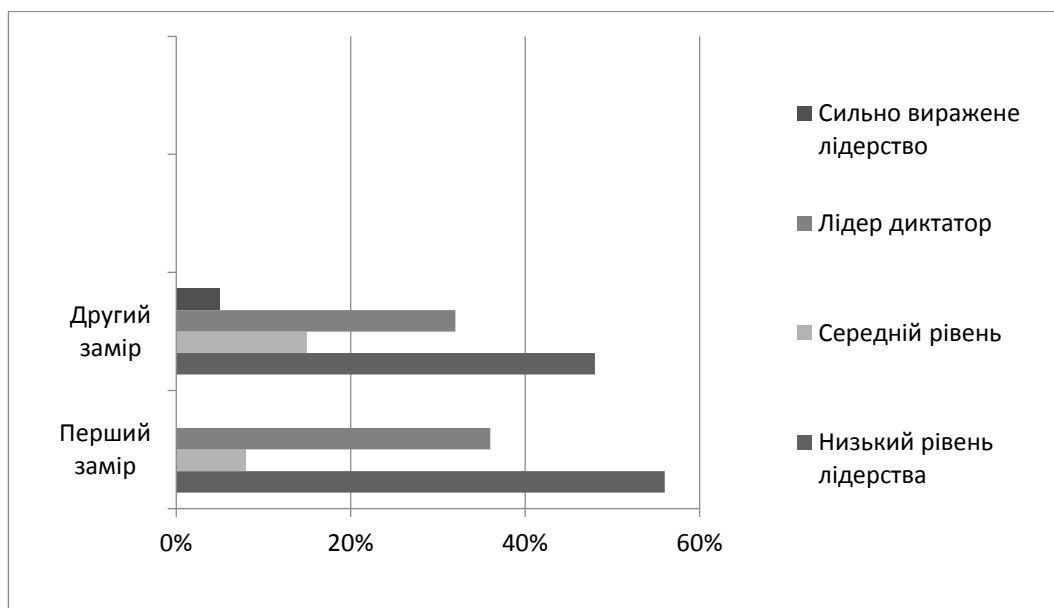

Рис. 2.2. Рівні лідерства в контрольній групі (перший та другий замір)

Таким чином, отримані результати, є на наш погляд, показовими і дозволяють зробити декілька змістовних висновків щодо проблеми нашого дослідження.

Перший про те, що діагностичні показники ціннісних орієнтацій,

розвитку лідерських здібностей, розвитку комунікативних й організаційних здібностей, можна вважати основними особистісними чинниками розвитку лідерських якостей студентів-активістів студентського самоврядування.

Другий про достатньо переконливе емпіричне підтвердження обґрунтованості обраної структури лідерських якостей студентів в межах виховної роботи ЗВО.

Третій про обґрунтованість відібраного методичного забезпечення з психодіагностичних методик, діагностичні показники яких спроможні достатньо схарактеризувати рівень розвитку лідерських якостей студентів.

Четвертий про те, що студенти не достатньо обізнані в феномені лідерства.

П'ятий про те, що наявність виявлених достовірних відмінностей (всі в кращий бік) між студентами-активістами самоврядування, які виконують формальні лідерські обов'язки та всіма іншими студентами, зумовлені двома взаємодоповнюючими чинниками:

- 1) достатньо вірним відбором студентів до самоврядування, старостату, кураторства – внаслідок наявності в них необхідних особистісних якостей;
- 2) тим, що внаслідок задіяності в роботі органів студентського самоврядування і виконання лідерських обов'язків ці якості природнім чином розвивалися.

Шостий про те, що для студентів не можна виокремити декілька провідних якостей, які зумовлюють можливість ефективного лідерства. Цей феномен зумовлюється наявністю цілої сукупності особистісних якостей, що відповідає існуючим сучасним науковим уявленням.

Сьомий про ефективність розробленої та апробованої під час дослідження програми «Школа лідерів».

Таким чином, можна виділити три основні складові психолого-педагогічного забезпечення розвитку лідерських якостей через участь у роботі студентського самоврядування:

- 1) врахування необхідної початкової наявності особистісних якостей, що

визначають можливість успішного виконання лідерських функцій;

2) застосування психологічних засобів цілеспрямованого розвитку необхідних лідерських якостей;

3) створення спеціальних умов розвитку лідерських якостей в ЗВО.

За результатами аналізу даних емпіричного дослідження та їх інтерпретації, можна скласти аксіологічний портрет студентів ЗНУ: впевнені у собі, життєрадісні, відповідальні, виховані, прагнуть матеріального добробуту за посередництва цікавої роботи, яка відповідатиме їх інтересам, потребують спілкування з вірними друзями, вважають освіченість, ерудицію та пізнання засобами досягнення успіху у житті, цінують самостійність та незалежність, чесність у відносинах, сміливі, активні, налаштовані на успіх, творчі, енергійні, емоційно стабільні, незалежні.

ВИСНОВКИ

На основі узагальнень теоретичного матеріалу дослідження та отриманих нами емпіричних даних можна зробити низку аналітичних висновків щодо розвитку лідерських якостей студентів через залучення їх до роботи студентського самоврядування.

Аналіз психолого-педагогічної літератури з проблеми показав, що існує багато наукових напрацювань з проблеми свідчить про нову роль студентського самоврядування, як школі розвитку лідерських якостей студентів.

Проблема лідерства пройшла певний шлях розвитку як зарубіжними вченими, так і вітчизняними дослідниками. Сьогодні лідер – «неофіційний керівник», тобто людина, на думку якої орієнтуються інші члени групи. Для виявлення, формування та розвитку лідерських якостей значні можливості має участь у діяльності органів студентського самоврядування, яка забезпечує сприяє розвитку особистісних, професійних, ділових якостей майбутніх спеціалістів. Однак, розвиток лідерських якостей і зокрема – студентської молоді не піддано ретельному дослідженню.

У ході дослідження було розроблено таке визначення сутності педагогічної категорії «студентське самоврядування» – це активна форма організації життєдіяльності студентів, що сприяє розвитку їх самостійності у прийнятті рішень і відповідальності за отримані результати по досягненню суспільно і особистісно значущих цілей.

Теоретичний аналіз, узагальнення отриманих у ході дослідження даних свідчать, що широкий спектр завдань, що вирішуються в діяльності студентського самоврядування, сприяє розвитку лідерських якостей студентів. Розвиток лідерських якостей – це цілеспрямований процес творчої взаємодії студентів один з одним, з педагогами, соціальними партнерами, що дозволяє розвивати якості особистості, пов'язані з лідерським статусом, набувати досвіду лідерської поведінки.

Студентське самоврядування є досить місткою сферою соціальної діяльності: за відсутності сталих стандартів, вона передбачає високу ступінь варіативності як у використанні нових технологій, так і у впровадженні нових ідей та є вагомим чинником соціалізації людини, розвитку лідерських якостей.

Потенціал самоврядування полягає в широких пізнавальних, просвітницьких, рекреаційних, творчих можливостях, що сприяють розвитку особистості молодій людини, формуванню активного стилю життя, відповідальності. Самоврядування призначене для того, щоб людина мала можливість розкрити себе, проявити свої здібності, задовольнити свої потреби.

Студентське самоврядування – не самоціль, а ефективний засіб реалізації задач по підготовці професіоналів, які відповідають сучасним вимогам ринку праці, суспільства, особистості. Зміна смислу діяльності студентського самоврядування полягає в тому, що воно має соціально-практичний характер, обумовлений необхідністю свідомого, відповідального відношення студентів до можливостей та перспективи своєї професійної та лідерської самоорганізації, участі і соціальному управлінні (І. Гладиліна, Г. Корольова).

Важливим фактором концептуальних основ розвитку лідерських якостей молоді в діяльності студентського самоврядування є наявність безперервних якісних змін, які дозволяють говорити про перехід студентського колективу з організації, якою можна управляти в організацію, яка самоуправляється. При цьому розвивається особистість кожного студента, що сприяє розвитку лідерських якостей.

Важливим чинником ефективності організації самоврядування студентів визначено комплекс умов: соціально-педагогічних (орієнтація на суспільне національне виховання, створення необхідних умов для саморозвитку особистості); організаційно-педагогічних, які забезпечують єдність організаційно-педагогічної діяльності з різними формами самоорганізації студентів на загальнодемократичних і гуманістичних принципах, обумовлюють рівноправність суспільно-організованих колективних та індивідуальних форм, вільний вибір занять, що сприяють розвитку особистості, задовольняють її

потреби та інтереси; психолого-педагогічних, якими передбачено урахування особливостей студентства як соціальної групи, типологічних особливостей використання студентами вільного часу, рівнів сформованості їх дозвіллевої культури.

Процес формування лідерства студентів через діяльність їх у самоврядуванні передбачає стимулювання діяльності студентів, створення оптимальних умов для реалізації соціокультурного потенціалу студентів з високим рівнем і яскраво вираженими організаторськими здібностями; надання методичної допомоги і заохочення до творчої діяльності студентів з достатнім, але незатребуваним потенціалом; поступове переведення студентів з низьким рівнем активності з шаблів пасивної присутності до активної участі через яскравість і своєрідність, емоційний та імпровізований характер заходів, включення до їх структури елементів гри, театралізації і можливості спілкування за принципом зворотного зв'язку.

При проведенні дослідження ми використовували методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, методику діагностики комунікативних і організаторських схильностей – КОС (В. Синявського та Б. Федоришина), методику «Діагностика лідерських здібностей (Є. Жариков, Є. Крушельницький).

Отже, за результатами дослідження з'ясували, що студенти які приймали участь у різних формах самоврядування та тренінгах розробленої програми «Школа лідерів» мають вищий рівень розвитку лідерських якостей ніж студенти які не приймають участь у самоврядуванні. Можна зробити висновок про ефективність розробленої програми

За результатами аналізу даних емпіричного дослідження та їх інтерпретації, ми склали портрет студента ЗНУ: впевнений у собі, життєрадісний, відповідальний, вихований, намагається вести здоровий спосіб життя, цінує родинне щастя, прагне матеріального добробуту за посередництва цікавої роботи, яка відповідатиме його інтересам, потребує спілкування з вірними друзями.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабкова-Пилипенко Н. П. Формування лідерських якостей майбутніх економістів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Ялта, 2011. 22 с.
2. Болонський процес : документи / укл. З. І. Тимошенко, А. М. Грехов, Ю. А. Гапон, Ю. І. Палеха]. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2004. 169 с.
3. Бондар Т. І., Кондратенко Л. І. Моніторинг стану діяльності органів студентського самоврядування вищих навчальних закладів України. *Економіка і управління*. 2010. № 2. С. 122-133.
4. Бондар Т. І. Повноваження студентського самоврядування у системі вищої освіти США та України : навчально-методичні рекомендації для студентів, магістрантів, викладачів вищих навчальних закладів. Київ : Вища школа, 2011. 103 с.
5. Бондар Т. І. Студентське самоврядування у вищих навчальних закладах США : залучення студентів до участі в навчально-виховному процесі : навч.-метод. рек. для студ., магістрантів, викладачів вищ. навч. закл. Київ : Вид-во Європ. ун-ту, 2010. 53 с.
6. Бутенко А. П. Студентське самоуправління як складова навчально-виховного процесу. *Економіка і управління*. 2010. № 2. С. 138-139.
7. Ванькович У. Студентське самоврядування в Україні. Київ : Молодіжна альтернатива, 2004. 60 с.
8. Васильев А. В., Любчак В. А., Купенко Е. В. Обеспечение инновационных процессов в педагогической системе современного ВУЗа. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. 2010. Вип. 94-96. С. 24-27.
9. Василькова О. І. Психолого-педагогічні питання неформального лідерства в навчальній групі ПТУ. *Педагогіка і психологія*. 1999. № 2 (23). С. 83-89.
10. Вієвська М. Г. Позааудиторна робота з молоддю як засіб адаптації до

викладання навчальних дисциплін в умовах професійного навчання. *Педагогіка вищої та середньої школи*. 2000. Вип. 2 . С. 25-31.

11. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
12. Вострокнутов С. И. Особенности организации самоуправления и общественной деятельности студентов в высшем учебном заведении. *Высшее образование сегодня*. 2008. № 7. С. 54-61.
13. Гилюн О. В. Університетська автономія – проблеми і перспективи в світлі соціологічного аналізу. *Грані*. 2007. № 1. С. 76-78.
14. Гриньова М. Студентське самоврядування: стан, проблеми і завдання. *Виховання особистісних якостей майбутніх фахівців у системі студентського самоврядування* : матеріали Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 24-25 квіт. 2009 р.). Полтава, 2009. С. 13-16.
15. Гуменникова Т. Р. Потенційні можливості позааудиторної роботи щодо підготовки студентів до особистісно орієнтованого виховання. *Науковий Вісник Південноукраїнського держ. педаг. ун-ту*. 2013. № 12. С. 11.
16. Давидов П. Г., Кальянов А. В., Полуцко О. А. Соціологія у схемах, таблицях та коментарях : навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. 2-е вид., перероб. і доп. Донецьк : Норд-Прес, 2009. 216 с.
17. Дементьев Б. П. К вопросу о статусе студенческого самоуправления. *Студенчество. Диалоги о воспитании*. 2005. № 5. С. 13-14.
18. Європейська практика студентського самоврядування в університетах України. Методичні матеріали / під ред. проф. Т. Б. Буяльської. Вінниця : ВНТУ, 2005. 124 с.
19. Іващенко А. Активізація лідерського потенціалу студентів вищих навчальних закладів у процесі позанавчальної діяльності на засадах компетентнісного підходу. *Гуманітарний вісник Державного вищого навчального закладу «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Г. Сковороди»*. Педагогіка. Психологія. Філософія. 2014. Вип. 28. С. 117-123.

20. Каюмова О., Яцків Т., Хауляк Я. Участь органів студентського самоврядування та їх об'єднань у формуванні та реалізації освітньої та молодіжної політики. Львів : Юриспруденція, 2008. 176 с.
21. Кондратенко Л. «Едельвейс» зібрав знову лідерів студентського самоврядування України. *Освіта*. 2010. № 9. С. 6-7.
22. Кондратенко Л. І. Актуальні питання організації осередків студентського самоврядування у вищих навчальних закладах України всіх форм власності. *Економіка і управління*. 2009. № 1. С. 123-126.
23. Крутецкий В. Психология : учеб. пособ. Москва : Прогресс, 1962. 498 с.
24. Кузнецова Н. Как выявить лидеров в организациях. *Менеджер по персоналу*. 2008. № 6. С. 56-64.
25. Кулініч І. О. Психологія управління : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : Знання, 2008. 292 с.
26. Куриця А. І. Лідер та лідерство в організації. *Актуальні проблеми психології. Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2009. Т. 1. С. 62-66.
27. Максвелл Дж. 21 обязательное качество лидера. 2-е изд., доп. Минск : Попурри, 2013. 224 с.
28. Мардахаев Л. В. Социальная педагогика : учебник. Москва : Гардарики, 2005. 269 с.
29. Мерлин В. Общая психология : учебное пособие. Москва : Просвещение 1976. 423 с.
30. Методичні рекомендації щодо проведення у вищих навчальних закладах лекції «Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої школи» / уклад. М. Ф. Срепко та ін. *Інформаційний вісник : Вища освіта*. 2004. № 16. С. 19-38.
31. Микитась В. Давньоукраїнські студенти і професори. Київ : Абрис, 1994. 288 с.
32. Навроцький О. І. Теоретико-методологічні основи аналізу інноваційних процесів у вищій школі. *Новий колегіум*. 2007. № 5. С. 29-32.

33. Нагаївська Д. Ю. Комплексний підхід до розвитку навичок студентського самоврядування. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19-20 березня 2009 р.). Харків, 2009. С. 96–97.
34. Ніколаєнко С. Розвиток студентського самоврядування - важливий чинник забезпечення якості вищої освіти : доповідь міністра освіти і науки України Станіслава Ніколаєнка на Всеукраїнському студентському форумі. *Освіта України*. 2007. № 34/35. С. 1-5.
35. Ніколаєнко С. Студрада – продовження діалогу з владою. *Коментар до інформаційного збірника Міністерства освіти і науки України*. 2006. № 6. С. 4-10.
36. Ніколаєнко С. М. Студентське самоврядування на шляху до європейського простору вищої освіти: доповідь міністра освіти і науки Станіслава Ніколаєнка. *Освіта України*. 2007. № 49/50. С. 2-3.
37. Олбэм Г., Питерсон Р. Этические позиции будущих лидеров бизнеса. *Экономика образования*. 2008. № 2. С. 99-101.
38. Оржеховська В. М., Ковганич Г. Г. Учнівське самоврядування: пошук ефективних моделей і технологій : навч. посіб. Черкаси : ПП Чабаненко Ю.А., 2007. 234 с.
39. Платонов К. Структура и развитие личности : монография. Москва : Наука, 1986. 255 с.
40. Положення про студентське самоврядування Запорізького національного університету. URL: http://www.znu.edu.ua/cms/index.php?action=category/browse&site_id=73&lang=uku&category_id=902.
41. Положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах. *Інформаційний вісник вищої освіти*. 2002. № 7. С. 31-37.
42. Пономарев А. Формирование лидерских качеств у студентов. *Высшее образование в России*. 2007. № 12. С. 98-105.
43. Попов В. Студенческое самоуправление: опыт сравнительного историко-социологического анализа. *Вопросы образования*. 2009. № 2. С. 211-222.

44. Развитие студенческого самоуправления: от постсоветской к европейской модели – Украина, Литва, Германия / редкол. : В. С. Бакиров и др. Харьков : Изд. центр Харьк. нац. ун-та им. В.Н. Каразина, 2008. 232 с.
45. Резолюція Всеукраїнського студентського форуму «Розвиток студентського самоврядування – важливий чинник забезпечення якості вищої освіти». *Освіта України*. 2007. № 34/35. С. 9-10.
46. Решетило В. Формування лідерських якостей студентів як відповідь на виклики сучасності. *Сучасні аспекти виховання студентської молоді* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 19-20 берез. 2009 р.). Харків, 2009. С. 119-120.
47. Решетников П. Е. Нетрадиционная технологическая система подготовки учителей. Рождение мастера. Москва : Владос, 2000. 174 с.
48. Рожков М. И. Педагогическое обеспечение работы с молодежью. Юногика : учеб. пособ. для студентов вузов. Москва : ВЛАДОС, 2008. 264 с.
49. Семченко Н. О. Лідерство як актуальна педагогічна проблема. *Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2002. Вип. 9. С. 306-312.
50. Семченко Н. О. Технологія формування лідерських якостей у студентів вищих закладів освіти. *Актуальні проблеми безперервної освіти* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Харків, 2003. С. 98-99.
51. Семченко Н. О. Формування лідерських якостей особистості. Методичні рекомендації по формуванню лідерських якостей майбутніх педагогів у позааудиторній діяльності. Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2004. 125 с.
52. Семченко Н. О. Формування моральної культури як компонента системи лідерських якостей у студенток вузів. *Людина, культура, техніка в новому тисячолітті* : матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. студ., аспірантів, молодих учених. Харків, 2003. С. 164-166.
53. Собкин В. И., Николашина Е. В. Школьное самоуправление : мнения старшеклассников. *Социологические исследования*. 2008. № 3. С. 98-104.

54. Старинська О. В. Інтелектуальна ініціативність молодших учнів та засоби її розвитку. *Психологія*. 2005. № 1. С. 56-61.
55. Студентське самоврядування для «чайників» / за ред. А. Михайлюка. 2005. URL: <http://studprofkom.onu.edu.ua/wp-content/uploads/2012/01/ssfd.pdf>.
56. Студентське самоврядування як невід'ємна складова демократизації вищої школи : рекомендації щодо проведення у вищих навчальних закладах першої лекції / уклад.: М. Ф. Степко та ін. Київ : Знання, 2005. 55 с.
57. Татенко В. О. LIDER XXI. Соціально-психологічні студії. Київ : Видав. дім «Корпорація», 2004. 198 с.
58. Тимошенко М. О. Студентське самоврядування як нагальна потреба розбудови незалежної України. *Економіка і управління*. 2007. № 3. С. 95-97.
59. Типове положення про студентське самоврядування у вищих навчальних закладах України: Проект. *Освіта України*. 2007. № 34/35. С. 12.
60. Чибісова Н. Г. Вищий навчальний заклад як середовище формування цінностей студентської молоді в соціокультурних умовах сучасної України : монографія. Харків : Вид-во НУА, 2004. 255 с.
61. Чибісова Н. Г. Студентське самоврядування як умова соціальних перетворень. *Економіка і управління*. 2007. № 4. С. 103-105.
62. Шарафеева А. Студенческое самоуправление в современной высшей школе. *Высшее образование в России*. 2008. № 4. С. 127-131.
63. Шашенко С. Ю. Соціальне становлення студентської молоді у позааудиторний час у вищих навчальних закладах : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Київ, 2004. 26 с.
64. Шевченко Ю. М. Аналіз основних вимог до лідерських якостей керівника в наукових дослідженнях. *Психологічні науки*. 2010. № 52. С. 149-151.
65. Ягоднікова В. В. Формування лідерських якостей старшокласників в особистісно-орієнтованому виховному процесі загальноосвітньої школи : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Одеса, 2005. 190 с.